

Badische Landesbibliothek Karlsruhe

Digitale Sammlung der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe

Opera

Lactantius, Lucius Caecilius Firmianus

[Venedig], 4. Apr. 1497

[Liber primus]

[urn:nbn:de:bsz:31-300412](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bsz:31-300412)

PROOEMIUM
L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIO-
NVM ADVERSVS GENTES DE FALSA RELIGIONE,
LIBRI PRIMI PRAEFATIO AD IMPERATOREM
CONSTANTINVM:

Quanta sit & fuerit semper cognitio ueritatis. Et q̄ nec sine religione sapiētia: nec sine sapientia sit probanda religio. Cap. i.

MAGNO & excellenti ingenio uiri cū sese doctrinae penitus dedis-
sent: q̄ qd laboris poterat impendi: contēptis oibus publicis &
p̄riuatīs actōibus: ad iqrēde ueritatis studiū cōtulerūt: existimā-
tes multo eē praeclariūs: humanarū diuinarū rerū iuestigare ac
scire rōnem: q̄ struendis opibus aut cumulādis honoribus iha-
rere. Quibus rebus: (qm̄ fragiles terrenae q̄ sūt: & ad solius cor-
poris pertinent cultum) nemo melior: nemo iustior effici potest:
Erant qdem illi ueritatis: cognitione dignissimī: quā scire tā ope
cupiuerunt: atq; ita: ut eam rebus oibus anteponerent. Nā & ab-
ieciisse quosdā res familiares suas: & renunciaisse uniuersis uoluptatibus constat: ut so-
lam nudamq; uirtutem: aut ueritatem nudi expediri sequerentur: tantum apud eos uir-
tutis nomen atq; auctoritas ualuit: ut in ea oē summi boni praeuium praedicarent. Sed
neq; adepti sunt id qd uolebāt: & opam simul atq; industriā pdiderūt: quia ueritas id est
arcanū summi dei: qui fecit oia: ingenio ac p̄priis nō pōt sensibus cōprehēdi. alio: quin ni-
hil inter deū hoīemq; distaret: si cōsilia & dispositōes illius maiestatis aeternae: cognitio
assequeretur hūana. Quod quia fieri nō potuit: ut homini p̄ se ipsum rō diuina notefce-
ret: non est passus hoīem deus lumen sapiaē requentem diutius oberrare: ac sine ullo la-
boris effectu: uagari p̄ tenebras inextricabiles: apuit oculos eius aliqñ: & notionem ue-
ritatis munus suum fecit: ut & humanā sapiam: nullā esse mōstraret: & erranti ac uago
uiam cōsequēdā immortalitatis oñderet. Verū qm̄ pauci utuntur hoc caelesti beneficio
ac munere: q̄ obuoluta in obscuro ueritas lateat: ea q; uel cōtemptui doctis est: q̄ ido-
neis assertoribus eger: uel odio idoctis: ob insitā sibi austeritatē: quā natura hoīum pro-
cliuīs in uitiā pati nō pōt. Nā quia uirtutibus amaritudo p̄mixta est: uitiā uero uolupta-
te cōdita sunt: illa offēdit: hac delinīti: ferunt in p̄ceps: ac honorū specie falsi: mala p̄ bo-
nis amplectūtur. Succurrendū esse his erroribus credidi: ut & docti ad uerā sapiam di-
rigātur: & idocti ad uerā religionē. Quae p̄fessio multo melior: utilior: gloriosior: pu-
tanda ē: q̄ illa oratoria: i qua diu uersati: nō ad uirtutē: sed planē ad argutā malitiā iuue-
nes erudiebamus. Multo q̄ppe nunc rectius de p̄ceptis caelestibus differemus: quibus
ad cultum uere maiestatis mentes hoīum instruere possimus. Nec tā de rebus huma-
nis bene meretur: quā sciam bñ dicēdi assertor: q̄ qui p̄ie: atq; inocēter docet uiuere. iccir-
co maiore in gloria philosophi q̄ oratores fuerūt apud gracos. Illi. n. recte uiuendī do-
ctores sunt existimati: qd ē lōgē p̄stabilius: qm̄ bene dicere ad paucos p̄tinet: bene autē
uiuere ad oēs. Multū tñ nobis exercitatio illa fictarum litiū cōtulit: ut nunc maiori co-
pia & facultate dicēdicām ueritatis peroremus. quae licet possit sine eloquētia defendi:
(ut est a multis saepe defensā) tñ claritate ac nitore sermonis illustranda: & quodam mō De quo
differenda est: ut potentius in aīos influat: & ui sua instructa: & luce orationis ornata. sit dictur
De religioē itaq; nobis rebusq; diuinis instituit disputatio. Nā si qdā maximī oratores rus

PROOEMIUM

professionis suae quasi ueteranis decursis opibus actionum suarum; postremo se philosophiae tradiderunt eaque sibi regem laborum iustissimam putauerunt; si aios suos i earum rerum quae iucri non poterant inquisitione torquerent; ut non tam oculi sibi; quam negocium quae sisse uideant. & quidem multo molestius quam in quo fuerant ante uersati; quanto iustius ego me ad illam piam; ueram; diuinam sapientiam; quasi ad portum aliquem tuissimum conferam; qua omnia dicta praenata sunt; audita suauia; facilia intellectu; honesta susceptu. Et si quidam prudentes & arbitri aequitatis; institutiones ciuili iuris compositas adiderunt; quibus ciuium dissidentium lites contentionesque sopirent; quanto melius nos & rectius diuinas institutiones literis prosequemur; in quibus non de stiliicidiis aut aquis arcendis; aut de manu conferenda; sed de spe de uita de salute; de immortalitate; de deo loquemur; ut superstitiones mortiferas erroresque turpissimos sopiamus. Quod opus nunc nominis tui auspicio; inchoamus Constantine imperator maxime; qui primus romanorum principum; repudiatis erroribus; maiestatem dei singularis ac ueri; & cognouisti & honorasti. Nam cum ille dies foelicissimus orbi terrarum illuxisset; quo te deus summus ad beatum imperii culmen euexit; salutarem uniuersis; & optabilem principatum; praeclearo initio auspiciatus es. Cum euersam sublatamque iusticiam reducens; terribilium aliorum facinus expiasti; pro quo factu dabit tibi deus foelicitatem; uirtutem; diuinitatem; ut eadem iusticia qua iuuenis exorsus es gubernaculum reip. etiam senex teneas; tuisque liberis; ut ipse a patre accepisti; tutelam romanis nominis tradas. Nam malis; qui adhuc aduersus iustos & alios terrarum partibus sauiunt quanto serius; tanto uehementius idem omnipotens mercedem sceleris exoluet; quia ut est erga pios indulgentissimus pater; sic aduersus impios rectissimus iudex; cuius religionem; cultumque diuinum cupiens defendere; quem potius appellem; quem alloquar; Nisi eum per quem rebus humanis iusticia ac sapientia restituta est. Omissis ergo huiusce terrenae philosophiae auctoribus; nihil certi asserentibus; aggrediamur uiam rectam; quos quidem si putarem satis idoneos ad bene uiuendum duces esse; & ipse sequerer. & alios ut sequerentur hortarer; sed cum inter se magna concertatione dissideant; secumque ipsi plerumque discordent; apparet eorum iter nequaquam esse directum. si quidem sibi quique ut est libitum; proprias uias impesserunt; confusionemque magnam quaerentibus; ueritatem reliquerunt. Nobis autem qui sacramentum uerae religionis accepimus; cum sit ueritas reuelata diuinitus; cum doctorem sapientiae; ducemque ueritatis deum sequamur; uniuersos sine ullo discrimine uel sexus uel aetatis ad caeleste pabulum conuocamus. Nullius enim suauior animo cibus est quam cognitio ueritatis; cuius asserendae atque illustrandae septem uolumina destinauimus; quibus ea res infiniti pene sit operis; & immensi. ut si quis haec dilatare atque exequi plenissime uelit; tanta illi rerum copia exuperet; ut nec libri modum nec finem reperiatur oratio. Sed nos siccirco breuiter omnia colligemus; quae omnia quae allaturi sumus tam clara sunt & lucida. ut magis mirum esse uideatur tam obscuram uideri hominibus ueritatem; & his praecipue qui sapientes uulgo putantur; uel quae tantummodo instituendi nobis homines erunt. hoc est ab errore quo sunt impliciti; ad rectiorem uiam reuocandi. Quod si fuerimus ut spero assecuti; mittemus eos ad ipsum doctrinae uberrimum fontem ac plenissimum; cuius hauistum atque potum; conceptam uisceribus sitim sedent; ardoremque restinguant. Eruntque illis omnia facilia; prona. manifesta. modo ne pigeat ad percipiendam sapientiae disciplinam legendi uel audiendi patientiam comodare. Multi. n. uanis superstitionibus perstinaciter inhaerentes obdurant se contra manifestam ueritatem; non tam de suis religionibus; quas praeue asserunt bene meriti quam de se male; quae cum habeant iter rectum; deuios sequuntur anfractus. planum dese-

Diuisio
opis in se
ptē pres

runt ut per præcipitiū labātur. lucē relinquūt: ut in tenebris cæci ac debiles iaceant
His cōsulēdū est: ne cōtra se pugnēt: uelintq; setādē ab inueteratis erroribus liberari:
qd̄ atiq; faciēt: si qua re sint nati aliquando peruiderint. Hæc. n. prauitatis est cā igno-
ratio sui: quā si quis cognita ueritate discusserit: sciet quo referēda: & quēadmodū si-
bi uita degenda sit. Cuius scientiæ breuiter summam circūscribo: ut neq; religio ulla: si
ne sapientia suscipienda sit nec ulla sine religione probanda sapientia.

De errore philosophorū euacuatū puidētiā: & publica statuētū fide. Cap. ii.

Sceptio igitur illustrādæ ueritatis officio. nō putauī adeo necessariū ab illa
quæstiōe principiū sumere. que uidetur prima eē natura. Sit ne puidētia: que
rebus oībus cōsulat. an fortuitu uel facta sint oīa uel gerant. Cuius scientiæ au-
ctor ē Democritus. cōfirmator Epicurus. sed & antea Pythagoras. qui deos in dubium
uocauit. & postea Diagoras qui exclusit. & alii nonnulli qui nō putauerunt deos esse.
quid aliud effecerūt. ut nulla esse prouidentia putaretur: quos tamē cæteri philosophi
ac maxime stoici acerrime retuderunt. dicentes nec fieri mundum sine diuina ratione po-
tuisse. nec constare nisi summa ratione regeretur. Sed & M. Tullius quī academiæ
disciplinæ defensor eēt. de: puidētia gubernatrice rerum. & multa & sæpe diseruit stoī-
corū argumēta cōfirmās & noua ipse asserēs plurima: quod facit tū in oībus suæ philo-
sophiæ libris: tū maxime in his qui sunt de natura deorū. Nec difficile sane fuit paucorū
hoīum prauē sententiū redarguere mēdacia: testimonio populorū atq; gētū in hac una
re nō dissidētū Nemo ē enī tā rudis: tā feris moribus: q nō oculos suos in cælo tollēs:
tametsi nesciat cuius dei puidētia regatur hoc oē: qd̄ cernitur: aliquā tamē eē intelligat
ex ipsa rerū magnitudine: motu: dispositōe. cōstātia: utilitate. pulchritudine. tēperatiōe
Nec posse fieri quin id qd̄ mirabili rōne cōstat: nisi cōsilio maiore aliquo sit instructū.
Et nobis utiq; facilimū ē exequi hanc p̄tē: quā libet copiose. Sed q̄a multū iter philoso-
phos agitata res ē: & puidētiā tollētibus satis respōsū uidetur ab hominibus argutis
& eloquentibus: & de sollertia diuinæ puidētiæ per totū hoc opus: quod suscepimus:
sparsim. dicere nos necesse est. Omittamus hanc in præsentī quæstiōe. quæ cū cæteris
sic cohæret: ut nihil a nobis differi posse uideatur: ut nō simul de puidētia differatur.

An potestate unius dei mūdus regatur: an multorum:

Cap. iii.

Sit igitur nostri operis exordiū quæstio illa cōsequens ac secūda. Vtrū potestate
unius dei mūdus regatur: an ne multorū: Nemo ē qui deū sapiat: rationēq; se
cū putet. qui nō unū eē intelligat: qui & cōdiderit oīa & eadē quæ cōdidit: uir-
tute moderetur. Quid enī multis opus est ad mūdī regimen sustineo dū: nisi forte arbi-
tremur si plures sint: minus habere singulos neruorū atq; uiriū. Qd̄ quidē faciūt ū qui
eē multos uolūt quia necesse est imbeciles eē: siquidē singuli sine auxilio reliquorū: tā-
ta molis gubernaculū sustinere nō possent. Deus autē qui est æterna mens: ex oī utiq;
parte perfectæ cōsumatæq; uirtutis ē. Quod si uerū est: unus sit necesse ē. Potestas. n.
uel uirtus absoluta: retinet suā p̄priā firmitatē. Id autē solidū extimādum est: cui nihil
decedere: id p̄fectū. cui nihil possit accidere. Quis dubitet potentissimū esse regem: qui
totius orbis habet imperiū: neq; immerito cū illius sint quæ ubique sūt oīa. cū ad eum
solum omnes. undique copie cōgregantur. At si plures p̄tātur orbē: minus certe. opū:
minus uiriū singuli habebunt. cum itra præscriptā portionem se quisque contineat.
Eodē etiā. modo: si dii plures sint minus ualebunt: aliis tantūdem in se habēribus. Vir-
tutis autē perfecta natura nō potest esse nisi in eo in quo totū est: q̄ in eo in quo pars exi-
guade toto est. Deus uero si perfectus est. quia perfectus est (tu esse debet) nō potest

a iii

Democri-
tus epi-
curus
Pytha-
goras
Dyago-
ras nega-
uerūt pro-
uidētiā:
M. Tul-
lius stoy-
cos se cra-
tus potu-
it deū reā
pate oīa.

DIVINARVM INSTITVTIONVM.

esse nisi unus: ut in eo sint omnia. Deorum igitur uirtutes ac ptates infirmiores sint ne
 cesse est: quia tantum singulis deerit quantum in ceteris fuerit: ita quanto plures, tan-
 to minores erunt. Quid q̄ illa summa rerū potestas ac diuina uis ne semel quidē diui-
 di potest: Quicquid enim capit diuisionem: & interitum capiat necesse est. Si autem in-
 teritus procul est a deo: quia incorruptibilis est & aternus: consequens est ut diuidi po-
 testas aeterna nō possit. Deus ergo unus est: si nihil aliud esse potest: quod tantundem
 capiat potestatis. At hi tamē qui multos esse arbitrantur. officia inter se dicunt esse par-
 titos. de quibus omnibus suo loco disputabimus. Illud interim quod ad praesentem lo-
 cum pertinet: teneo. Si partiti sunt officia inter se. eodem reuoluitur res: ut ex his quili-
 bet. sufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur iā nō erit qui cessantibus ceteris. nō
 potest omnia gubernare. Ita fit ut ad regendum mundum unius perfecta uirtute magis
 opus sit: q̄ inbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non
 posse ab uno regi: fallitur. nec. n. quāta sit uisas ptas diuine maiestatis intelligit: si exi-
 stimat singularem deum qui facere mundū potuit. eundē regere nō posse quē fecit. At
 si cōcipiat animo quanta sit diuini huius operis immensitas: cum antea nihil esset. tamē
 uirtute atq; consilio dei ex nihilo esse cōstat. quod opus nisi ab uno inchnari perficiq;
 nō potuit: iam intelliget multo facilius ab uno regi quod est ab uno constitutum. Di-
 cat fortasse aliquis: ne fabricari quidem tam immensum opus mūdi: nisi a pluribus po-
 tuisse. quanlibet multos: qualibet magnos faciat: quicquid in multis magnitudinis. po-
 testatis: uirtutis. maiestatisq; posuerit: id totum in unum confero. & in uno esse dico: ut
 tantum in eo sit istarum rerum. quātum nec excogitari: nec dici potest. Quia in re. quō-
 niam & sensu dīcimus: & uerbis. quia neq; tāta intelligentiā lucē: pectus humanum
 neq; explanatioē tantarū rerum capit lingua mortalis: id ipsū intelligere nos oportet. ac
 dicere. Video rursus quidē contrario dici possit. Tales esse illos plures: qualem nos uo-
 lumus unum. At hoc fieri nullo pacto potest. q̄ singulorum potestas progredi lōgius
 non ualebit: occurrentibus sibi potestatibus ceterorum. Necesse est enim ut suos quis
 q; limites aut transgredi nequeat: aut si transgressus fuerit suis alterum sūmbus pellat.
 Non uident qui deos multos esse credūt. fieri posse: ut aliquid diuersum uelint ex qua
 re disceptatio inter eos & certamen oriatur sicut Homerus bellantes inter se deos finxit
 cum alii Troiā capi uellent: alii repugnarent: Vnius igitur arbitrio mundum regi nece-
 sse est. Nisi enim singularum partium potestas. ad unā prouidentiam referatur: non po-
 terit summa ipsa constare unoquoq; curante nihil amplius: q̄ quod ad eum proprie per-
 tineat. Sicut ne res quidem militaris: nisi unum habeat ducem atq; rectorem. Quid si
 in uno exercitu tot fuerint imperatores: quot legiones. quot cohortes: quot cunei. quot
 falax: primum: nec instrui poterit acies. unoquoq; periculum recusante. nec regi facile:
 aut temperari. q̄ suis ppriis consiliis utantur omnes: quorū diuersitates plus noceant:
 q̄ prosint. Sic in hoc rerum naturā imperio: nisi unus fuerit ad quem totius summæ cu-
 ra referatur: uniuersa soluentur. & corruent. Dicere autem multorum arbitrio regi mū-
 dum: tale est. quale si quis affirmet: in uno corpore multas esse mentes quoniam multa
 & uaria sunt ministeria membrorum: ut singulos corporis sensus. singulae mentes rege-
 re credantur. Item multi affectus quibus commoueri solemus uel ad iram. uel cupidi-
 tima con-
 futās plu-
 res eē de-
 os

Compa-
 ratio op-
 tima con-
 futās plu-
 res eē de-
 os

DIVINARVM INSTITVTIONVM.

domū icorruptibilē. Naturā igitur huc rōe ducēte intellexit eē prāstātissimā potentiā
 cœli ac terræ cōditricē. Nō poterāt enī. Iouem dīcere esse principē rerū: qui erat satur-
 no genitus. neq; saturnū ipsum: qui cœlo natus ferebatur. Cœlam aut tanq̄ deū primū
 cōstituere nō audebat: quod uidebat esse elementū mūdi. qđ ipsū egerit auctore. Hæc
 eū ratio perduxit ad illū deū primogenitū: cui assignat & tribuit principatū. Homerus
 nihil nobis dare potuit: qđ ptineat ad ueritatē: qui humana potius q̄ diuina conscripsit.
 Hesiody Potuit Hesiodus. q̄ deorū generationē unius libri opere cōplexus est: sed tamē nihil de
 posuit dit: nō a deo cōditore sumens exordium: sed a Chao: qđ est rudis inordinata: q; materiæ
 chaos oī cōfusa cōgeries: cū explanare añ debuerit chaos ipsū: unde, quādo, quomodo eē aut cō-
 stare cœpisset. Nimirū sicut ab aliquo artifice: disposita, ordinata effecta sūt oīa: sic ipsā
 principiu materiam fictam esse ab aliquo necesse est. Quis igitur hāc nisi dominus fecerit: cuius
 potestati subiacēt omnia: Sed refugit hoc ille dum horret incognitam ueritatē. Nō enī
 musarum instinctu: sicut uideri uolebat: in Helicone scarmē illud effudit: sed meditatū
 Maro uenerat & paratus. Nostrorum primus Maro non longe fuit à ueritate: cuius de sum-
 mo deo: quem spiritum ac mentem nominauit: hæc uerba sunt.
 » Principio cœlam ac terras: camposq; liquentes:
 » Lucentemq; glaciū lunæ, titania astra. Spiritus intus alit: totamq; infusa p̄r artus
 » Mens agitat molem: & magno se corpore miscet. Ac ne quis forte ignoret: qui suā esset
 ille spiritus: q̄ tantū haberet prātis: declarauit alio loco dicens. Deū nāq; ire per omnes:
 » Terrasq; tractusq; maris: cœlūq; pfundū. Hic pecudes. armēta. uiros genus oē serarū
 Ouidius Quenq; sibi tenuis nascentē accēlere uitas. Ouidius quoq; in principio præclarū op̄
 ris sine ulla nominis dissimulatione: a deo quē fabricatorem mundi: quem rerum op̄fici-
 cem uocat: mundum fatetur instructum. Quid si uel Orpheus: uel hi nostri quæ natu-
 ra ducente senserunt in perpetuum defendissent: eandem quam nos sequimur doctrinā
 comprehensa ueritate tenuissent. Sed hæcenus de poetis: ad philosophos ueniamus:
 Philosophi. Thales quorum grauior est auctoritas: certiusq; iudicium: quia non rebus commentitiis sed in
 milesius aquā di- uestigandæ ueritati studuisse creduntur. Tales milesius: qui unus ex numero septem sa-
 xit oīum piensium fuit: qui primus oīum quæsisse de causis naturalibus traditur: aquam esse di-
 esse prici xit: à qua nata sunt omnia: Deum autē esse mentē: quæ ex aqua cuncta formauerit. Ita
 pium materiā oīum rerum posuit in humore: principiu cāmq; nascēdi posuit in deo. Pythago-
 Pytha ras ita diffiniuit qđ esset deus: animus qui per uniuersas mūdi partes oēmque naturam
 goras cōmeās atque diffusus: ex quo oīa quæ nascūtur animalia: uitā capiūt. Anaxagoras de
 Anaxa um esse dixit infinitā mētē: quæ per seipsā moueatur. Antisthenes multos quidē eē po-
 goras pulares deos unū tamē naturalē: summæ totius artificē. Cleātes & Anaximenes
 Antisthe æthera dicunt esse summum deum: cui opinioni poeta noster assensit
 nes Tum pater oīpotēs fœcūdis hymbribus æther. Cōiungis in gremiū lætæ descendit: &
 Cleantes oēs Magnus alit: magno permixtus corpore fœtus. Chrysippus naturalem uim diuina
 & Anaxi rōne præditā: interdū diuinā necessitatē deū prædicat. Itē Zenō diuinā: naturalēque
 menes legem. Horū. n. oīum sentētia quīs sit incerta: eodē tamē spectat: ut puidētiam unam
 Chrysip esse consentiant: siue enī natura. siue æther. siue ratio. siue mens. siue fatalis necessitas:
 pus siue diuina lex: siue quid aliud dixeris: idem est quod a nobis dicitur deus. Nec obstat
 Zenō appellatiōnem diuersitas: cum ipsa significatione ad unum oīa reuolantur. Aristoteles
 Aristote quis ipse secū dissideat: ac repugnātia sibi & dicat & sentiat: in summū tamē unā mētē
 les mūdo præesse testatur. Plato qui oīum sapiētissimus iudicatur: monarchiā plene apte
 Plato que defēdit: nec æthera: aut rationē: aut naturā: sed ut ē deū nominat: ab eo mūdū hunc

LIBER PRIMVS

perfectum atque mirabile esse fabricatum. Quod uero Cicero secutus atque imitatus in plurimis Cicero
deum confitetur: ac supremum uocat in his libris: quos de legibus scripsit: ab eoque regi
mundum argumentatur: cum disputet de natura deorum hoc modo. Nihil est praesertim deo;
ab eo igitur mundum regi necesse est. Nulli igitur est naturae obediens aut subiectus deus: omnem
ergo regit ipse naturam. Quid autem sit deus: in consolatione definit. Nec uero deus ipse qui in
telligitur a nobis, alio modo intelligi potest nisi mens soluta quaedam & libera segregata ab
omni concertatione mortali. omnia sentiens: & omnia mouens. Annæus quoque Seneca qui ex ro Seneca
maius uel accerimus stoicus fuit: quae saepe summum deum merita laude persequitur. Nam cum de
imatura morte differeret, non intelligis inquit auctoritatem ac maiestatem iudicis tui: recto
ris orbis terrarum: coelique & deorum omnium dei a quo ista numina quae singula adoramus &
colimus: suspensa sunt. Itaque in exhortationibus. Hic cum prima fundamenta molis pulcher-
rimae iaceret: & hoc ordiretur: quo neque maius quicquam nouit natura: nec melius: ut omnia
sub ducibus suis irent: quis ipse pro toto se corpus intederat: tamen ministros regni sui deos ge-
nuit. Et quae multa alia de deo nostris similia locutus est quae nunc differo: quae aliis locis opportu-
niora sunt. Nunc satis est demonstrare summo ingenio uiros attigisse ueritatem ac pene tenu-
isse: nisi eos retrorsum infucata prauis opinionibus consuetudo rapuisset: quae & deos alios esse
& colenda credebant.

potentius foris.

De testimoniis prophetarum & philosophorum. &
de testimoniis Cottae pontificis Trismegisti: & de decem Sibyllis Cap. vi.
Vnc ad diuina testimonia transeamus: sed prius unum proferam: quod est simile diuino
& ob nimiam uetustatem: & quod is quem nominabo: ab hominibus inter deos relatus est.
Apud Ciceronem, C. contra pontifem disputans contra stoicos de religionibus & de
uarietate opinionum: quae solent esse de diis: ut more academicorum omnia faceret incerta: quique
fuisse Mercurios ait: & enumeratis per ordinem quatuor: quintum fuisse eum: a quo Argus
occisus sit: ob eaque causam in Aegyptum profugisse: atque Aegyptiis leges ac litteras tradidisse.
Hanc Aegyptii *Ἡροῦλιον* appellant: a quo apud eos primus anni sui mensis, i. septem-
bris nomen accepit. Idem condidit oppidum: quod et nunc graece uocatur Mercurii ciuitas: & Phae-
mata seruauit: & colunt eum religiose. Quia tamen si homo fuerit antiquissimus: tamen & instructissimus
omni genere doctrinae. adeo ut ei multarum rerum & artium scientia Trismegisti cognomen Mercurii
imponeret. Hic scripsit libros & quidem multos: ad cognitionem diuinarum rerum pertinentes: in
quibus maiestatem summi ac singularis dei asserit: his deque nominibus appellat quibus
nos deum & patrem: ac ne quis nomen eius requeret: *ἄνω γένον* esse dixit: eo quod nominis pro-
prietate non egat: ob ipsam, scilicet unitatem: ipsius haec uerba sunt. *ὁ θεὸς ὁσὸς εἶς ὁ νομῶν*
τὸ οὐ πρὸς ἀλλῆ τὰ εἶς τὶ γὰρ ὅσον ἂν ὁνομάσῃ: id est. Deus autem unus: unus autem nomine
non eget: quin est sine nomine est. Deo igitur nomen non est: quia solus est: nec opus est pro-
prio uocabulo: nisi cum discrimen exigit multitudo: ut unam quamque personam sua nota:
& appellatione designes. Deo autem quia semper unus est: proprium nomen est deus. Super
est de responsis: carminibus quae sacris testimonia: quae sunt multo certiora proferre.
Nam fortasse hi: contra quos agimus: nec poetis putant esse credendum: tanquam uana
fingentibus: nec philosophis. qui errare potuerunt: quia & hi homines fuerunt. M. Var-
ro, quo nemo unquam doctior: ne apud graecos quidem neque apud Latinos uixit: in Libris
rerum diuinarum. quos ad C. Caesarem scripsit pontificem maximum: cum de quindecim
uicinis loqueretur. sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllae: sed appellari uno no-
mine sibyllinos: quod omnes sceminae uates. Sibyllae sunt a ueteribus nuncupatae: uel ab
unius Delphidis nomine. uel a consiliis deorum denunciandis, *σίουσ* enim deos non *ὁνομάσῃ*

Stoicus

opinionibus

Mercurii
useris
magnus
quid de-
deo sciat

LIBER PRIMVS

de potuit in eo esse diuini: qui uis ipse uitiis mancipatus: & mares & feminas contra omnes
 leges infamia: dedecore: flagitio affecit: Sed ne illa quidem quae magna & mirabilia gest
 sit: talia iudicanda sunt: ut uirtutibus diuinis tribuenda uideantur. Quid enim tam ma
 gnificum si leonem aprumque superauit: si aues sagittis deiecit: si regium stabulum egestit: ge
 stas
 si uirginem uicit: cigulumque detraxit: si equos feroces cum domino interemit: Opera sunt ista
 fortis uiri: hominis tamen. Illa. n. quae uicit fragilia & mortalia fuerunt. Nulla est enim: quod ait
 orator) tanta uis quae non ferro aut uiribus debilitari frangi que possit. At animum uincere:
 iracundiam cohibere. fortissimi est: quae ille nec fecit unquam: nec potuit. Haec qui faciat non
 moro ego cum summis uiris comparo: sed simillimum deo iudico. Vellem abiicisset de libidine Vbi con
 luxuria: cupiditate: insolentia: ut uirtutem eius impleret: quae similem deo iudicabat. Non sicut ue
 .n. fortior iudicandus est qui leonem: qui uiolentiam & in seipso inclusam feram superat iracundiam: ra forti
 aut qui rapacissimas uolucres deiecit: quam qui cupiditates auarissimas coarctet. Aut qui tudo
 Amazonem bellatricem qui libidinem uincit: pudoris ac fame debellatricem: aut qui si
 mum de stabulo: qui uicia de corde suo egerit: quae magis sunt perniciose: quia dome
 stica & propria mala sunt: quam illa quae uicari poterant & caueri. Ex quo fit ut ille solus uir
 fortis debeat iudicari: qui temperans & moderatus est & iustus. Quod si cogitet aliquis
 quae sint dei opera: iam haec quae mirantur homines ineptissimi: ridicula iudicabit. Illa enim non
 diuinis uirtutibus quas ignorat: sed infirmitate suarum uirium metiuntur: nam illud quidem ne
 mo negauit. Hercule non tantum Euristheo seruasse regi: quod aliquatenus honestum uideri
 potest: sed impudicam mulierem Omphale: quae illum uestibus suis indutum sedere ad pedes suos
 iubebat pensa facientes: detestabilis turpitude: sed tanti erat uoluptas: Quid tu inquiet
 aliquis: Poetis ne credendum putas: Quid ni putem: Non enim ista Lucilius narrat: aut Lu Lucilius
 cianus: qui diis & hominibus non pepercit: sed potissimum qui deorum laudes canebant. Er auctor
 go quibus credemus: si fide laudantibus non habemus: Qui hos metiri putat: proferat alios qu Luciano
 bus credamus auctores: qui nos doceant qui sunt isti dii: Quomodo: unde orti: Quae auctor
 sit uis eorum: Qui numerus: Quae partem: Quid in his admirabile: quid cultu dignum: Quid
 deique certius utriusque misterium: nullus dabit. Credamus igitur istis qui non ut reprehende
 ret sunt locuti: sed ut predicarent. Nauigauit ergo cum argonautis: expugnauitque Tro
 iam iratus Laomedonti ob negatam sibi pro filiae salute mercedem. Unde quo tempore fuerit
 apparet. Idem furore atque insania percussus uxorem suam cum liberis interemit: hunc homi
 nes deum putant: Sed Philoctetes eius haeres non putauit: qui facem supposuit arfuros:
 qui artus suos & neruos cremari ac diffuere uidit qui ossa eius ac cineres in Oetheo
 monte sepeliuit: quo munere sagittas eius accepit.

De Aesculapio. Apolline. Neptunno ac Marte & Castore. Polluce: atque Mercurio.
 Cap. x.

Aesculapius & ipse non sine flagitio Apollinis natus. quid fecit aliud diuinis hono
 ribus dignum: nisi quod sanauit Hippolitum mortem sane habuit clariorem quia a
 deo meruit fulminari. Hunc Tarquinius de illustribus uiris differens ait in cer Tarqui
 tis parentibus natum expositum & a uenatoribus in uentum canino lacte nutritum Chironi tra auctor
 ditum didicisse medicinam: fuisse autem Messenium: sed Epidauri moratum. Tullius Tullius
 etiam Cynosurum ait sepultum. Quid Appollo pater eius nonne ob amorem quo flagrabat appello
 turpissime gregem paupis alienum: & muros Laomedonti extruxit: cum Neptuno mercede
 conductus: quae illi negari potuit impune: ab eoque rex perfidus quicquid cum diis pepigisset: di
 dicit abnegare. Idem formosum puerum: & dum amat uiolauit: & dum ludit: occidit. Homicida
 Mars: & pro gratia & dis crimine ab Atheniensibus liberatus ne uideretur nimis ferus & Mars

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Inanis adulteriū cū Venere cōmisit. Castor & pollux dū aliēas spōsas rapiūt: eē gemi-
 ni deserūt. nā liuore iniuriā cōcītatus idas alterū gladio trāsuerberauit: & eosdē poe-
 tae alternis uiuere: alternis mori narrāt: ut iā sint nō deorū tātū: sed oīum mortaliū mi-
 serimī: quibus semel moti nō licet. Hos tamē Homerus ābos simpliciter (nō ut poe-
 tae solēt) mortuos eē testatur. Nā cū faceret i muris assidentē Priamo Helenā cunctos
 grāciā principes recognoscere: solos āt se fratres suos requirere: subiecit orationi eius
 hmōi uersum. Hæc ait: ast illos retinebat terra sepultos. Fur ac nebulo Mercurius qd
 ad famā suā reliquit: nisi memoriā fraudū suarū: Cælo dignus quia palæstram docuit: &
 lyrā primus inuenit. Liberū patrē i senatu deorū sūmā auctoritatis primāq; esse sēten-
 tiā necesse ē: quia p̄ter iouem solus oīum triūphauit: exercitum duxit. Indos debellauit
 sed inuictus ille imperator iudicis maximis ob amorem ac libidinem turpissime uictus
 est. Delatus enim Cretā cū semiuiro comictatu nactus est ipudicā mulierem in littore
 ac fiducia uictoriā inclitā uir esse uoluit: ne nimīū molis eē uidere: atq; illā patris por-
 ditricē: fratris iterēptricē ab alio relicta: & repudiatam in cōiugium sibi uēdicauit & li-
 beram fecit: & cū ea pariter ascendit i cælum. Quid omnīū horū pater iuppiter qui in-
 selēni præcatione optimus maximus noīatur: Nōne a prima sua pueritiā impius ac pep-
 ne parricida deprehēditur: Cū patrē regno expulit ac fugauit. non expectauit mortem
 decrepiti senis cupiditate regnandi. Et cū paternū solium per uim per arma cepisset: bel-
 lo est a Gitanibus persecutus quod humano generi principium fuit malorū: quibus ui-
 ctis & pace in perpetuū cōparata reliquā sub uitā i stupris adulteriisq; cōsūpsit. Omit-
 to uirgines quas iminuit: id enī iudicari solet tollerabile. Amphitrionem ac Tindarum
 præterire non possum: quorū domos dedecore atq; infamia plenissimas reddidit: illud
 uero sūmā impietatis ac sceleris q; regiū puerū rapuit ad stuprū: parū enī uidebatur si
 in expugnandā scēminarū pudicitia: maculosus ac turpis esset: nisi etiā sexui suo iniuri-
 am faceret: hoc est uerum adulteriū quod fit cōtra naturam: hæc qui fecit uiderimus
 an maximus: certe optimus nō ē: quod nomē a corruptoribus: ab adulteris: ab incestis
 abest: nisi forte nos erramus: homines qui talia facientes sceleratos uocamus ac perdi-
 tos: omnibusq; pœnis dignissimos iadicamus. Stultus āt. M. Tullius qui. C. Verrī ad-
 ulteria obiecit. Eadē enī iuppiter quē collebat: admisit. Qui. P. Clodio sororis in cæstū.
 At illi optimo maximo eadem fuit & soror & coniunx.

Homer⁹
auctor

Mercuri
us

Iuppiter

Amphi-
trion
Tynda-
rus

M. T.
Q. P. C.

De ipsius Iouis parentibus & ortu & uita eius flagitiosissima morte & sepultura &
 opificio poetarum.

Cap. xi.

Vis est igitur tam excors qui hūc i cælo regnare putet qui ne in terra quidem
 debuit: Nō isulse quidam poeta triumphū Cupidinis scripsit quo in libro nō
 mō potētissimū deorū Cupidinē: sed etiam uictorē facit. Enumeratis enī amo-
 ribus singulorū quibus in potestatem cupidinis ditionēq; uenissent: instruit pompā in
 qua iuppiter cum cæteris diis ante currū triumphantis ducitur catenatus. Eleganter id
 quidem dicitur a poeta figuratū: sed tamē nō multū distat a uero. Qui enim uirtutis ē
 exps: qui cupiditatibus ac libidinibus malis uicitur: nō cupidini ut ille finxit: sed morti
 subiectus est sempiternæ. Sed omitamus de moribus dicere. rem consideremus ut in-
 telligant homines in quibus miseri uersentur erroribus. Regnare in cælo ioue uulgus
 existimat: id doctis piter & indoctis persuasum ē. Quod & religio ipsa & præcationes
 & hymni & delubra & simulacra demonstrant. Eundem tamē Saturno & Rheā geni-
 tum confitentur. Quomodo potest deus uideri: aut (ut ait poeta) hominum rerumq;
 rector: ante cuius ortum infinita hominum filia fuerunt: Eorum scilicet qui Saturno

Saturn⁹
Rhea

regnante uixerunt: ac priores luce quā iuppiter sunt potiti. Video alium deum regem fuisse primis temporibus: alium consequentibus. Potest ergo fieri: ut alius sit postea futurus. Si. n. regnum prius mutatum est: cur desperemus & posterius posse mutari: nisi forte saturnus generare potuit fortio rem: iuppiter nō potest. A. q. diuinum impium aut semper immutabile est: aut si est mutabile: quod fieri non potest: semper utique mutabile est. Potest. n. iuppiter regnum amittere: sicut & pater eius amisit. Ita plane: nā cum idem neque uirginibus neque maritatis unquam pepercisset. abstinuit se tamen una Thetide. quod responsum fuit maiore patre suo futurum quilibet ex illa natus esset. Et primum in eo prudentia non dei: cui nisi Themis futura dixisset: ipse nesciret. Si autem diuinus non fuit: ne deus quidem fuit unde ipsa diuinitas notatur: ut ab homine humanitas. Deinde conscientia ibecillitatis. qui timuit utique maiore: quod qui facit scit utique profecto non esse se maximum: quoniam quod dem potest aliquid maius existere. Idem per stygiam paludem sanctissime iurat: Vna suspitio. aut a quo reddita est: Ergo aliqua potestas maxima est: quae peierantes deos puniat quae tanta formido est paludis infernae: si sunt immortales: quod metuunt eam quam uisuri non sunt: nisi quos mori necesse est: Quid igitur homines oculos suos in caelum tollunt: quod supos deierant: cum ipsi superi ad inferos deuoluantur: Ibique habeant quod ueneretur & adorent. Illud uero quale esse fata: quibus diu omnes & ipse iuppiter pareat. si parcarum tanta uis est: ut plus possint quam caelestes uniuersum: quaque ipse rector ac deus: cur non ille potius regnare dicatur: quarum legibus a statutis parere omnes deos necessitas cogit: Nunc cui dubium est quod is: qui alicui rei obsequitur: maxime non sit. cum alius sit qui non accipiat fata sed faciat. Nunc ad illud quod omiseram: redeo. In una iraque sola fuit contentior: cum eam depiret: & non uirtute aliqua sed metu successoris. Quae fortitudo utique eius est qui sit mortalis & ibecillus: & nihil quippe quod potuit: & tunc cum nasceretur extingui: si ut frater eius ante genitus extinguitus est: qui si uiuere potuisset. nunquam minori concessisset impium. Ipse autem furto seruatus: fur timque nutritus: ξυς siue ξηρ appellatus est: non ut isti putant seruire caelestis ignis: uel quod uitae sit dator: uel quod aiantibus inspiret aiam. quae uirtus solius dei est: quam. n. posset inspirare aiam: qui ipse accepit aliunde: Sed quod primus ex liberis Saturni maribus uixerit. Potuerunt igitur homines alium deum habere rectorem: si saturnus non fuisset ab uxore delusus. At. n. poetae ista finxerunt. Errat quisquis hoc putat: illi. n. de hominibus loqua bantur. sed ut eos ornarent: quorum memoria laudibus celebrabant: deos esse dixerunt. itaque illa potius ficta sunt: quae tanquam de diis. non illa quae tanquam de hominibus locuti sunt. quod clarum fiet exemplo quod inferemus Danaen uiolaturus iuppiter aureos nummos largiter in sinum eius infudit. Haec stupri merces fuit. At poetae qui quasi de deo loquebantur. ne auctoritate creditae maiestatis infingerent. finxerunt ipsum in aureo hymbre delapsam eadem figura qua hymbres ferreos dicunt: cum multitudinem telorum sagittarumque describunt. Rapuisse dicitur in aquila Catamitum poeticus color est: sed aut per religionem rapuit cuius insigne aquila est. aut nauis in qua est impositus tutelam habuit in aquila figuratam: sicut taurum figuratum cum rapuit & transiit Europam: eodem modo conuertisse in bouem traditur Io inachi filiam: quae ut iram lunonis effugeret. ut erat iam setis obsita. iam bos transisse dicitur mare. in Aegyptumque uenisse: atque ibi recepta pristina forma dea facta: quae nunc Isis uocatur. Quo igitur argumento probari potest nec Europam in tauro sedisse. nec Io factam bouem: quod certus dies habetur in fastis: quo Isidis nauigium celebratur. quae res docet non transisse illam. sed nauigasse. Igitur qui sapere sibi uidentur. quia intelligunt uiuum terrenumque corpus

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Officiū poete

in caelo esse non posse: totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant: non sentiūt i terra: id esse factū: quia res ac libido ipsa terrena est. Non ergo res ipsas gestas finxerūt poeta: qd si facerent essent uanissimi: sed rebus gestis addiderūt: quendā colorē. Nō. n. obtrectātes illa dicebāt: sed ornare cupientes: hinc hoies decipiunt: maxie q; hęc oīa facta esse arbitrātur a poetis: qd colūt: ignorāt: nesciunt: q sit poetica licētia: modus quo usq; p̄gredi fingēdo liceat: cū officiū poetae sit i eo: ut ea quae gesta sūt uere: in aliquas spēs obliqs figurationibus: cū dedecore aliquo cōuersa traducant. Totū at̄ qd referas fingere. i. ineptū esse & mendacē potiusq; poetam: sed finxerūt ista: quae fabulosa credūtur. Num ēt illa quae de diis foeminis deorumq; connubiis dicta sūt: Cur gītur sic figurantur: sic colūtur. nisi forte non tm̄ poeta: sed p̄ctores ēt fictoresq; imaginū mentiontur. Si. n. hic est iuppiter qui a uobis dicitur deus: si nō is est q; ex Saturno & ope natus est: nō oportuit nisi solius simulacrū in templis oībus collocari. Quid sibi mulierū effigies uolūt: Quid sexus isfirmus: in quē si cecidit hic Iuppiter: cū uero ipsi lapides hoīem facebuntur. Mentitos aiūt esse poetas: & his tm̄ credunt: imo uero nō esse mentitos re ipsa pbant. Ita. n. deorū simulacra cōsiugunt: ut ex ipsa diuersitate sexus appeat uera esse quae dicūt poeta. Nam qd aliud argumentū habet imago cantamiti: & effigies aqlae: cū ante pedes iouis ponūtur in templis & cū ipso pariter adorātur: nisi ut nefandi scele- ris ac stupri memoria maneat in aeternum. Non igitur a poetis totum fictum est: aliqd fortasse traductum: & obliqua figuratione obscuratum: quo ueritas inuoluta tegeret: sicut illud de sortitione regnorum. Aiūt enim Ioui caelum obtigisse: Neptuno mare: in neptūnus ferna Plutoni. Cur non terra potius in sortem tertiam uenit: nisi q; in terra gesta res est. Ergo illud in uero est: q; regnum orbis ita partiti sortitiq; sunt: ut orientis imperiū Ioui cederet: Plutoni cur cognomen Agesilao fuit: pars occidentis obtingeret. Eo q; plaga orientis. ex qua lux mortalibus datur: superior: occidentis autem inferior esse uideatur. Sic ueritatem mendacio uelauerunt: ut ueritas ipsa persuasiōm publicā nihil derogaret. De Neptuni sorte manifestum est: cuius regnum tale fuisse dicimus: quale. M. Antonii fuit infinitum illud imperium: cui totius orae maritimae potestatem senatus decreuerat: ut praedones persequeretur: ac mare oē pacaret. Sic Neptuno maritima oīa cum insulis obuenerunt: quomodo id probari potest? Nimirum ueteres historiae do- cent. Antiquus auctor Eumerus: q; fuit ex ciuitate messana res gestas Iouis ex caetero- rum qui dii putantur collegit: historiamq; contexit ex titulis & inscriptionibus sacris quae in antiquissimis templis habebantur: maximeq; in fano iouis. Triphylli: ubi auream columnam positam esse ab ipso ioue titulus indicabat: in qua columna gesta sua perscripsit: ut monumenta essent posteris rerum suarum. Hanc historiam interpretatus est Ennius & lecutus: cuius haec uerba sūt. Ibi iuppiter imperiū neptuno dat maris: ut insulis oībus & quae loca sūt secū mare omnibus regnaret. Vera. sum ergo quae loquūtur poeta: sed obrētū aliquo specieq; uelata. Potest & mōs Olympus figurā poetis dedisse: ut iouē dicerēt caeli regnū esse sortitū: q; Olympus ambiguū nomē est & montis & caeli. In Olympo aut̄ Iouē habitasse docet historia eadē: quae dicit. Eadē tēpestate iuppiter i mōte Olympo maximā partē uitae colebat: & eo ad eū in ius ueniebāt: si quae res in cōtrouersia erāt: itē si quis quid noui inuenerat: quod ad uitā humanā utile esset: eo ueniebat: atq; ioui ostendebat: Multa in hunc modū poetae transferunt: non ut in deos mentiantur: quos colunt: sed ut figuris uersicoloribus uenustatē ac leporē carminibus suis addāt: qui aut̄ nō intelligūt quomō aut quare quidq; figuretur: poetas uelut mēdaces & sacrilegos insequunt: Hoc errore decēpti & philosophi q; ea quae de ioue fuerūt

Iuppiter
neptūnus
pluto

Eumerus
auctor

Ennius
auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

caelum scilicet atque terram. At ego deum quæro: ultra quæ nihil est: oio: qui fons. & origo sit rerum. Hic sit necesse est: quod caelum ipsum condidit: terramque fundauit Saturnus aut si ex his natus est (ut putatur) quæ admodum potest esse deus principalis: qui aliis ortum suum debet. Aut quod præfuit mundo: antequam Saturnus gigneretur. Sed hoc poeticum est (ut dicebat paulo ante) figmentum: nec enim fieri poterat: ut elementa insensibilia: tantoque intervallo separata in unum coirent: ac filium procrearent: aut is qui natus esset: non potissimum genitoribus similis existeret: sed eam formam gereret: quam parentes sui non habebant. Quæram? ergo quod ueritatis sub hac figura lateat. Minutius felix in eo libro: quod cæstauus inscribitur sic argumentatur: Saturnum: cum fugatus esset a filiis: Italiamque uenisset: Cæli filium dictumque soleamur eos: quorum uirtutem miremur: aut eos qui repentine aduenerint. de caelo cecidisse: dicere. Terra autem quod ignotis parentibus natos: terræ filios noiemus. Sunt hæc quædam similia ueritatis: non tam uera: quia constat etiam cum regnaret: ita esse habitum. Potuit & sic argumentari. Saturnum cum potentissimum rex esset ad retinendam patrum suorum memoria nomina eorum caelo: terramque indidisse. cum hæc prius aliis uocabulis appellaretur: quæ ratione & montibus & fluminibus noie sunt imposita. Neque enim cum dicunt poetae de progenie Atlantis. aut Inachi fluminis id potissimum dicunt. homines ex rebus sensu carere: potuisse generari: sed eos utique significant: qui nati sunt ex his hominibus qui uel uiui uel mortui: nomina montibus: aut fluminibus indiderunt. Nam id apud ueteres. maximeque grecos usitatum fuit: sic nomina eorum traxisse nomen accepimus. qui deciderant in ea: ut Aegæum: Icarium: Hellespontum: & in Latia auentinus uocabulum monti dedit: in quo sepultus est. Tyberinus uel tiberis amni quo uersus est Non ergo mirandum si nomina eorum caelo terramque attributa essent: qui reges genuerant potissimos. Apparet etiam non ex caelo natum esse. quod fieri non potest sed ex eo homine: cui nomen Vrano fuit: quod esse uerum Trismengistus auctor est: qui cum diceret admodum paucos extitisset in quibus esset perfecta doctrina: in his Vranum. Saturnum. Mercurium cognatos suos nominauit. Hæc ille quia ignorauit. alio traduxit historiam. qui quo potuerit argumentari. ostendit. Nunc dicam. quomodo: ubi a quo sit hoc dictum non enim Saturnus hoc: sed iuppiter fecit. in sacra historia sic Ennius tradit. Deinde paneum deducit in mortem qui uocatur caeli stella. Post eo ascendit contemplatus est latum terras: ibique in eo more aram creat caelo. Primumque in ea ara iuppiter sacrificauit. in eo loco suspexit in caelum: quod nunc nos nominamus. idque quod supra mundum erat: quod æther uocabatur. de sui aui nomine caelo nomen indidit. idque iuppiter quod æther uocatur præcans primum caelum nominauit. terramque hostiam quam ibi sacrauit: totam adoleuit. Nec hic tantum sacrificasse iuppiter inuenitur. Cæsar quoque in arato refert Aglaosthenem dicere iouem cum ex insula Naso aduersus Titanas proficisceretur. & sacrificium faceret in litore: aquilam ei in auspiciu aduolasse. quam uictor bono omne acceptam tutelam suam subiugauit. Sacra uero historia & ante cõsedisse illi aquilam in capite: atque illi regnum portendisse testatur. Cui ergo sacrificare potuit iuppiter nisi caelo auo quæ dicit Euhemerus in oceaniam mortuum. & in oppido Aularia sepultum.

Minuti⁹ Quo stoici figmenta poetarum ad philosophicam transferant rationem. Ca. xii.

**Trimegi-
stus** Vniam reuelauimus mysteria poetarum. & saturni patres inuenimus ad

Vranus quod uirtutes eius & facta redeamus. Iustus in rego fuit primum ex hoc ipso iam de

Saturnus us non est. qui fuit. Denique quod ne iustus quidem fuit. sed impius non modo in

**Mercuri-
us** filios quos necauit uerum et in patrem. cui dicitur abscidisse genitalia. quod forsitan

Ennius uere acciderit. Sed homines respectu elementi quod dicitur caelum. totam fabulam

Paneus

Inppiter

Cæsar

**Euheme-
rus**

Oceania

Alatia

explodūt tanq̄ septissime fictā quā tamē stoici (ue solent) ad rationē physicā conant
 traducere: quorū sententiā Cicero de natura deorū differens posuit. Cælestē iquit; al
 tissimā: æthereāq; naturā: id est igneam quæ p̄ se oīa gigneret uacari uoluerūt ea p
 te corporis: quæ cōiūctione alterius egeret ad p̄creādū. Quæ rō i Vestā potuit cōue
 nire si mas diceret. Iccirco. n. uirginē putāt Vestā q̄ ignis iuiolabile sit elemētū: ni
 hilq; nasciq; possit ex eo: quippe qui oīa quæ corriduerit: absumat. Ouidius in fastis.

Vasta
 Ouidius
 de fastis

Nec tu aliud Vestam q̄ uiuā intellige flāmam

Nataq; de flāma corpora nulla uides:

Iure igitur uirgo est: quæ semina nulla remittit:

Nec capit: & comites uirginitatis amat. Vulcanēq; id potuit ascirbi: qui quidem pu
 tatur ignis: & tamen poætā eū nō absciderunt: Potuerunt & soli: i quo ē natura & cāgi
 gnētium: nā sine solis igneo calore neq; nasci quicq; neq; augeri pōt: ut nuli elemen
 to magis opus sit genitalibus: q̄q̄ calori: cuius fœtu cōcipiuntur: nascūt: sustentatur
 oīa postremo etiam si ita licet (ut uolunt) q̄s mas abscisum esse cælum putet q̄ omni
 no sine genitalibus natum: Nam si per se gignit: nō indigebat utiq; genitalibus cū sa
 turnū ipsum procrearet. Si uero habuit: & a filio abscisa sunt: ortus rerū & natura oīs
 interisset. Quid q; ipsi Saturno nō diuinū modo sensum sed humana quoq; adimunt
 cū affirmant eē eum saturnū: qui cursum & cōuersionem spaciōrū ac tēporū cōtinet.
 Eumq; græce id ipsum nomē habere: κρονος enī dicitur quod est idē quod χρονος:
 id est spaciū tēporis: Saturnus enim est appellatus: q; saturet annis. Hæc Ciceronis
 uerba sunt exponētis sententiā stoicorū: quæ q̄ uana sit cuius intelligere prōtissimū
 est. Si enī saturnus cæli est filius quomodo potuit aut tēpus a cælo gigni: aut cælum
 a tēpore abscidi: aut postea tēpus iperio spoliari a filio Ioue? Aut quomodo iuppiter
 natus est ex tēpore: aut quibus annis saturari possit æternitas: cui nullus est finis?

Quomodo poætā & historici euacuāt stoicorū traditionem de Ioue & Saturno &
 aliis diis. Capi. xiii.

I ergo uanæ sunt istæ rationes philosophorū quid superest nisi ut uere factū
 eē credamus: id est hominū ab homine abscisum: nisi forte aliqs existet deū
 fuisse qui timuit cohæredē: cū siquid diuinitatis habuisset: non patris geni
 talia debuerit amputare sed propria ne Iuppiter nasceretur: qui cū regni possessione
 priuauit idē sororem suam Rheā: quam latine Opem dicimus: cum haberet uxore:
 responso ueritus eē dicit mares liberos educare: q; futurū esset ut a filio pelleret: quā
 rem metuens: natos sibi filios non utiq; deuorabat (ut ferunt fabulæ) sed necabat:
 quāq; scriptum sit in historia sacra Saturnum & Opem: cæterosq; tunc homines hu
 manā carnem solitos hesitare. Verū primū Iouem leges hoibus moresq; condentem:
 edicto phibuisse ne liceret eo cibo uesci: qd si uerum est: quæ pōt in eo fuisse iustitia?
 Sed fictum sane pūtemus saturnū filios deuorasse mō cū aliq; ratione: Nūc iccirco q;
 ait uulgus: comedisse filios suos eum qui extulerit: sepulturāq; mandauerit. Ops aut
 cū Iouē peperisset: subtraxit infantem: eumq; nutriendū furtim misit in Cretā. Rursū
 iprudentiā reprehendēdam necesse est. Cur. n. responsum ab alio accepit potius? Cur
 i cælo constitutus in terra nō uidebat? Cur eū corybātes cymbalis fefellerunt? Postre
 mo cur extitit aliqua uis potentior aut maior quæ illius uinceret potestātē? Nimirū
 senex a iuene facile uictus est ac spoliatus impio. Fugit igit; expulsus: & in Italiā na
 uigio uenit: cum errasset diu sicut Ouidius in fastorū libris refret.

Ops ma
 terria io
 uis ait

Causa ratis superest tuscum raris uenit ad amnem

DIVINARVM INSTITVTIONVM

- Ianus** Ante pererrato falcifer orbe deus. Hunc errantē atq; inopē Ianus excipit: cuius rei argumenta sunt nummi ueteres: in quibus est cum duplici fronte ianus: & i altera parte nauis: sicut idem poeta subiecit:
 At bona posteritas puppim formauit in ære:
 Hospitis aduentū restificata dei. Omnes ergo nō tantū poetæ: sed historiarū quoq; ac rerū antiquatū scriptores: hoiem fuisse cōsentit: q; res eius in italia gestas memoria prodiderūt. Græci diodorus & Tallus. Latini Nepos & cassius & Varro: Nā cū
- Diodorus** agresti quodam more in italia uiueretur:
- Tallus** Is genus indocile ac dispersum montibus altis
- Cassius** Composuit. legesq; dedit: Latinumq; uocari:
- Varro** Maluit: hic quoniam tutus latuisset in oris. Censet ne aliquis deū esset: q; pulsus est: q; fugit: qui latuit: Nemo tā stultus ē: q; n. fugit aut latet: & uim & mortem timeat necesse est. Orpheus qui temporibus eius recentior fuit: aperte saturnū in terra & apud homines regnasse commemorat.
- Orpheus** πρῶτος τὸς μετὰ ἀναξέως πικρὸν ἰωὴ κρόνος ἀγγῶν
 ἐκ δὲ κρόνου γενετὰυτὸς ἀνοξ̄ μεγασ̄ ευσ̄ υπ̄ ᾱξ̄ ευσ̄. i. primus quidē regnauit te-
 restribus saturnus uiris: Ex saturno autē genitus ē rex magnus: & late iuppiter sonās.
- Maro** Item maro noster:
 Aureus hanc uitam in terris saturnus agebat. Et alio loco:
 Aurea q; (ut perhibent) illo sub rege fuere
 Sæcula. sic placida populos: i pace regebat. Neq; supius dixit i cælo regisse uitā: neq; inferi supos i pace rexisse. Vnd̄ appet̄ illū regē fuisse terrenū qd̄ alibi apt̄ declarat
 Aurea condet Sæcula: quæ rursus latio regnata per arua
- Ennius** Saturno quondam. Ennius qd̄ i Euhemero nō primū dicit regnasse saturnum: sed Uranū p̄rem. Initio inq; primus i terris ipium summū cælum hūit. is i d̄ regnū una cū fratribus suis instituit atq; parauit. Nō magna dissensio: siquidē maximorū auctorū de filio p̄reque dubitatio ē: sed tñ utrūq; fieri p̄t: ut & primus Uranus eminere i rer cæteros potentia cœpit. & p̄cipatū h̄re nō regnū: postea saturnus maiores sibi opes cūparauerit: ac regiū nomē asciuerit. Quid̄ ide Ennius docet i sacra hi. Cap̄ xiiii.
 Vnc quoniā ab his quæ retulimus on̄ dim̄ q̄tū sacra historia dissentit: ap̄-
 periamus ea quæ ueris lris cōtinēt: ne poerarū septias i accusādis religioni-
 bus seq; ac pbare uideamur hæc. n. uera sunt. Exui saturnus uxorem duxit
 opē Titan qui naior natu erat: postulat ut ipse regnaret: ubi Vesta mater eorū & sorores ceres atq; Ops suadet saturno: ut de regno nō cōcedat fratri. Ibi tiran: q; facie deterior eēt: q; saturnus icc̄i co & q; uidebat matrē atq; sorores opam dare: ut saturnus regnaret cōcessit ei ut is regnaret. Itaq; pactus ē cū Saturno uti siqd̄ liberorū uiril̄is sexus ei natū eēt neqd̄ educaret id eius rei causa fecit ut i ad suos gnatos regnū rediret. Tū Saturno filium qui primus natus est eum necauerūt. Deide posterius nati sunt gemini Iuppiter atq; Iuno. Tū iunonē Saturno i cōspectum dedere atq; iouem clam abscondūt. dātq; eū Vestæ educādū cælantes Saturnū: Itē nep: unū clam Saturno Ops parit: eūq; clanculum abscondit ad eundē modū: Tertio partu Ops parit geminos Plutonē & Glauca. Pluto latine ē diespiter alli Orcū dicūt ibi Glauca filiam saturno ostendunt: ac filium Plutonem cælant atq; abscondunt. Deinde Glauca parua emoritur. Hæc (uti scripta sunt) iouis fratrumq; eius stirpis aut cognatio in hunc modum nobis ex sacra scriptione traditum ē. Item paulo post hæc refert. Deide
- Titan**
- Iuppiter**
- Iuno**
- Pluto**
- Diespit'**
 siue orc'
- Glauca**

titā postq̄ rescīuit Saturno filios p̄creatos atq; educatos eē: clā seducit secū filios su-
os q̄ titani uocant: fratresq; suū Saturnū atq; Opē cōprehēdit. eosq; muro circūagit:
& custodiā his apposuit: Hæc historia q̄ æra sit: docet Sybilla Erythea eadē fere di-
cens nisi q̄ i paucis quæ ad rē non p̄tinet: discerpat. Iuppiter ergo liberat̄ summi scele-
ris crimine: q̄ p̄rem uinxisse copedibus. phibeat̄. Id. n. titan patruus fecit: q̄ ille cōtra-
actionē iusq; iurādū mares liberos sustulisset. R. eli q̄ historia sic cōtexit: Iouē adultū
cū audiuisset p̄rem atq; m̄rem custodīs circūseptos atq; i uicula cōiectos: uenisse cū
magna cretensiuū multitudine: titanūq; ac filios eius pugnādo uicisse: parētes uiculis
ex emisse: patri regnū reddidisse: atq; ita i cretā remeasse. Post hæc in deinde Saturno
datā fortē ut caueret ne filius eū regno expelleret. Illū eleuāde fortis atq; effugiēdi p̄i-
culi grā isidiatū ioui: ut eū necaret. Iouē cognitis isidiis regnū sibi denuo uendicasse.
ac fugisse saturnū: q̄ cū iactatus eēt p̄ oēs terras p̄sequētibus armatis: quos ad eū cō-
prehendendū uel necādū iuppiter miserat: uixi ita ia locū in quo lateret: inuenit.

Qua ratione homines dii cœperint nominari.

Cap. xv.

Vibus ex rebus cū cōstet illos hoies fuisse: non tamē est obscurū qua rōne
q̄ dii cœperint nominari. Si. n. nulli reges ante Saturnū nel uranū fuerūt p̄pter
hoiū raritatē: q̄ agrestē uita sine ullo rectore uiuebāt: nō ē dubiū: qu illis
tēporibus hoies regē ip̄m totāq; gentē sūmis laudibus ac nouis honorib; iactare cœ-
perit: ut et deos appellaret: siue ob miraculū uirtutis fieri: hoc uer̄ putāt rudes ad huc
& simplices: siue ut fieri solet i adulationē præsētis potentia: siue ob beneficia q̄bus
erāt ad humanitatē cōpositi. Deinde ipsi reges cū cari fuissent his: quorū uitā cōposu-
reant: magnū sui desiderū mortui reliquerunt. Itaq; homines eorū simulacra sinxe-
runt ut hērent aliqd̄ ex imaginū cōtēplatione solatiū. Progressiq; longius per amo-
rē: memoriā defunctorū colere cœperunt: ut & gratiā referre benemeritis uideret̄ &
successores eorū allicerent ad bene impandi cupiditatē: Quod Cicero de natura deo-
rorū docet dicēs: Suscepit autē uita hominū consuetudo cōmunis: ut beneficiis excellē-
tes uiros i cælū fama ac uoluntate tollerent. Hinc Hercules: hinc Castor: hinc Polux.
hinc Aesculapius: hinc Liber. Et alio loco atq; alio & i plar̄isq; ciuitatibus itelligi pōt
acuendā uirtutis gratia: ant quo libentius rei publicæ cā periculū adiret optimus q̄s-
q; uirosū fortium memoriā honore deorū imortaliū consecratā: Hac scilicet ratione
Romani Cæsares suos consecrauerūt: & Mauri reges suos. Sic paulatim religiones
eē cœpere: dū illi primū q̄ eos nouerant: eo ritu suos liberos ac nepotes deinde oēs po-
steros ibuerunt. Et hi tamen summi reges ob celebritatē nominis i prouinciis omni-
bus colebantur. Priuati uero singuli populi gentis aut urbis cōditores: seu uiri fortitu-
dine insignes erant: seu scēminæ castitate mirabiles summa ueneratione coluerūt: ut
Aegyptus Isidem: Mauri Iubam: Macedones Gabyrum: Pœni Vranū: Latini Fau-
num: Sabini tantū: Romani Quirinū: Eodē utiq; modo Athenæ Mineruā: Samos
Iunonem: Paphos Venerem: Lemnos Vulcanū: Nasos liberum: Appollinem Del-
phos. Sic per populos atq; regionē uaria sacra suscepta sunt: dum grati hoies eē i su-
os principes cupiunt. Et quos alios honores uita carentibus deserant: iuenire nō pos-
sunt. Præterea pietas eorum qui successerāt: plurimum cōtulit ad errorē: qui (ut diui-
uina stirpe nati uiderent̄) diuinos honores parentibus detulerunt: deferriq; iusserunt
An potest aliquis dubitare quomodo religiones deorū sint institutæ: cum apud Maro
nem legat Aeneæ uerba lociis imperantis:
Nunc pateras libate ioui: precibusq; uocate

Cicero
unde ho-
mies sint
dii appel-
lati
Hercules
Castor
Pollux
Aesculapi-
us
Liber

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Anchisen genitorem. Cui nō tātū immortalitātē: uerū etiam uētorū tribuit potestātē: Poscamus uentos: atq; hęc mea sacra quot annis

Liber
Pan
Mercuri
us
Apollo.

Urbe uelit posita templis sibi ferre dicatis. Idē scilicet de Ioue Liber & Pan: & Mercurius & Apollo fecerunt ac postea de his ipsi successores eorū. Afferunt etiā poētæ & cōpositis ad uoluptatē carminibus i cælum eos sustulerunt: sicut faciūt qui apud reges etiam malos panægerycis mendacibus adulant: quod malū a græcis ortū est: quorū leuitas instructa dicēdi facultate & copia incredibile est quātas mendaciorum nebulas excitauerit. Itaq; admirati eos & susceperunt primi sacra illorum: & uniuersis gentibus tradiderunt. Ob hanc uanitatē Sibylla sic eos increpat.

ΕΛΛΑΣ ΔΗΤΙ ΕΠΟΙΤΑΣ ΕΠΑΥΔΡΑΣ ΗΥΕΜΟΗΟΣ
ΠΡΟΣ ΤΙΔΕ ΔΩΡΑ ΜΑΤΑΙΑ ΚΑΤΑΦΘΙΜΟΙΣ ΑΝΑΤΙΘΗΣ
ΘΥΕΙΣ ΕΙΔΟΛΙΣ ΤΙΩΟΙ ΕΥ ΝΩ ΠΛΑΝΗΝ ΕΦΑΛΕΝ

M.T.C.

ωσ τεσ εταδε μοιειν μεγπλουθεοιο προσοπουαπο λελειμ μενον: idest Græcia qd confidis in uiros principes: ad qd dona inania mortuis ponis: immolas idolis qs tibi in mentem errorem impoluit: ut hęc pficias magni dei ore relicto. M. Tullius q non tantum pfectus orator: sed philosophus fuit. Siquidem solus exciit Platonis imitator in eo libro quo seipsum de morte filix consolatus est: nō dubitauit diceē deos publice colerentur homines fuisse. Quod ipsius testimonium eo debet grauissimum iudicari q; & augurale habuit sacerdotium & eosdem se colere uenerarique testatur. Itaq; intra paucos uersiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filix eodem se modo consecraturū esse profiteretur quo illi a ueteribus sunt consecrati & illos mortuos esse docuit & originem uanæ superstitionis ostendit. Cum uero inquit & mares & fœminas complures ex hominibus in deorum numero esse uideamus & in eorum urbibus atq; agris augustissima delubra ueneremur assentiam eorū sapientix. quorū ingenii & inuentis oēm uitam legibus & instiuitis excultam constitutamq; hēmus. Quod si ullum nōq animal consecrandum fuit illud pfecto fuit si Cadmi aut Amphitritonis pgenies aut Tyndari cælum tollenda fama fuit huic idē honos certe dicandus est quod quidem faciam. Teq; omnium optimā doctissimamq; approbantibus diis immortalibus ipsis i eorum cœtu locatam ad opinionem omnium mortalium consecrabo. Fortasse dicat aliquis pro nimio luctu delirasse Ciceronem. Atq; omnis illa oratio & doctrina: & exemplis & ipso loquendi genere perfecta non ægri sed cōstantis animi ac iudiciū fuit. Et hęc ipsa sententia nullū pfert iudiciū doloris Neq; enim puto illum tam uarietate tam copiose: tam ornate scribere potuisse: nisi luctum eius & ratio ipsa: & consolatio amicorum: & tēporis longitudo mitigasset. Quid qdem dicit in libris de republica: idem de gloria: Nam de legibus quo i opere Platonem secutus est leges uoluit ponere: quibus putaret usuram esse iustā: & sapientē ciuitatem. que hret de religione ita sanxit: Diuos & eosq cælestes habitu sunt: colunto. Et illos quos in cælum merita locauerunt. Herculem: Liberū: Aesculapiū: Pollucem. Castorē. Quir inū. Itē i Tusculanis cum diceret totum pene cælū humano genere cōpletū. Si uiro inqt scutari uetera & ex illis ea quæ sriptores Græcia pderūt eruere conar ipsi illi maiorum gentiū diūq habent: hinc a nobis pfecti in cælum reperientur. Quare quorum demonstrantur sepulchra in Græcia: reminiscere quoniam es initiatus quæ tradūt mysteriis Tū deniq; q hoc late pateat intelliges. Testatus ē uidelicet Attici conscientia ex ipsis mysteriis itelligi posse q cōmnes illi homines fuerunt qui coluntur. & de Hercule Libero Aesculapio Castore Polluce icōtan-

Cadmus
Amphri
on
Tynda
rus

LIBER PRIMVS

ter fatentur. De Apolline ac Ioue patribus eorū: item de Neptuno: Vulcano: Matre: Mercurio quos maiorū gentiū deos appellauit: timuit aperte cōfiteri. Et iccirco ait late hoc patere ut idē & Ioue: ceterisq; antiquioribus diis intelligamus: quorū memoriā si eadē ratione ueteres cōsecrauerūt: qua se imaginē nomēq; filiaē consecraturū eē dicit ignosci marentibus pōt: credētibus nō pōt. Quis. n. tā demēs: q; cōsensu & placito innumerabiliū stultorū: aperiri cælū mortuis arbitret: aut aliquē: qd̄ ipse nō habeat dare alteri posse? Apud Romanos deus Iulius: q; hoc scelerato homini placuit Antonio: deus quirinus: q; hoc pastoribus uisum est: cū alter germani fratris extiterit: alter patriā paricida: qd̄ si cōsul nō fuisset Antonius. C. Cæsar p̄ suis i rempublicā meritis: & defuncti hominis honore caruisset. Et quidē cōsilio Pisonis focerit: & L. Cæsar ris pp̄inqui. q; uetabāt funus fieri. Et Dolobellæ consulis: qui columnā in foro: id est titulū eius euertit: ac forum expiauit. Nam Romulū desiderio suis fuisse declarat Ennius: apud quē populus amissum regē dolens hæc loquitur:

O Romule Romule dic

Qualem te patriæ custodem dii genuerunt:

Tu produxisti nos intra luminis oras.

Opatero genitor patriæ: o sanguine dii oriendū. Ob hoc desiderū facilius creditū est Iulio p̄culo mētētū: q; subornatus a patribus ē: ut nūciaret plebi suæ uidiſſe se regem humano habitu augustiorē: eumq; mādasse ad populū: ut sibi delubrū fieret: se deū esse & quirinum uocari. Quo facto & ipsi populo persuasit Romulum ad deo abiisse & senatum suspitione cædis regiæ liberauit.

Qua ratione dii esse nō possunt: quos secus discernit. Et q; i naturam dei nō accidit aut sexus: aut coitus aut officium generandi:

Oteram his quæ rettuli esse contentus: sed sup̄ sunt adhuc multa suscepto opi necessaria. Nā quīs ipso religionū capite destructo uniuersa sustulerit: libet tamē p̄sequi cætera: & redarguere plenius inueteratā p̄suasione: ut tan dē hoies pudeat suorū ac pœniteat errorū. Magnū hoc opus & hoie dignū. Religio nū aiōs nobis exoluere p̄go (ut ait Lucreti⁹ q; qd̄ hoc efficere nō poterat: q; nihil ue ri afferebat. Nostrū ē hoc officiū: q; & uerū deū asserimus: & falsos refutamus. Illi ergo q; poetas finxisse de diis fabulas opinānt: & deas scēminas eē credūt: & colūt: reuol uunt imprudētes ad id qd̄ negauerāt: coire illos ac parere. Nec. n. fieri pōt: quī duo se xus generādi cā sint instituti. Recapta uero sexuū aduersitate: nō intelligūt cōsequēs eē: ut cōcipiāt: qd̄ in deū cadere nō pōt: sed ut isti putant: nā & Iouis eē filios dicūt & ceterorū deorū. Nascunt ergo & quotidie qd̄ dii noui: nec. n. uicūt ab hoibus scēcū ditate. Igitur deorum innumerabilē plena sunt oīa nullo scilicet moriente. Nā cum ho minū uix incredibilis numerus sit inextimabilis: que quos tamen secuti nascuntur: mo ri necesse ē: qd̄ deorū eē tandē putemus: q; tot sæculis nati sunt: imortalesq; māserūt: Cur ergo tam pauci colunt: nisi forte arbitramur nō generādi cā sed tantūmodo ca piendæ uoluptatis duos esse sexus deorū: & ea exercere quæ homūculos & facere & pati pūdet. Cum uero dicāt aliq; ex aliq; bus nati: consequens est ut semp nascant: siq; dem aliquando sunt nati: uel si aliquando nasci desierunt: scire nos conuenit cur aut quando desierint. Nō illepide Seneca i libris moralis philosophiæ. Quid ergo est in q; q; re apud poetas fallacissimus Iuppiter desierit liberos tollere: Vtrū sexagenarius factus ē: q; illi lex Pappia fabulā iposuit: an ipetrauit ius triū liberorū: An tādē illi ue nit in mētē: ab alio expectes: alteri quod fecerit. Et timet nequis sibi faciat: quod ipse

Iulius de
us roma
norum
Antonius
Cæsar
Piso
L Cæsar
Dolobel
la

Lucreti⁹

Seneca

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Saturno: Attstī q̄ deos: asserunt: uideant quō respondeant huic argumento: qđ ifere-
 mus. Si duo sunt sexus deorū: sequit̄ cōcubitus. Si coeūt. & domos habeāt necesse ē.
 Probatio Nec. n. carēt uirtute ac pudore: ut hoc p̄miscue aut i p̄patulo faciāt: sicut multa ui-
 ex cōcubi tu deū nō demus facere animalia. Si domos habent: cōsequens est ut & urbes habeant: & qđ
 posse ge- auctore. Nasone: qui ait

nerari Plebs habitat diuersa locis: hac fronte potentes
 Cælicolæ clariq; suos posuere penates. Si habent urbes: & agros igit̄ habebūt. Iā
 q̄s nō uidet quæ sequant̄: arare illos & colere: qđ qđ uictus cā sit: ergo mortales sūt:
 quod argumētū retrouersū idē ualet. Si. n. agros nō habent: ne urbes qđ. Si urbes nō
 habēt. ne domos quidē. Si domibus carent: ergo & cōcubitu. Si cōcubitus ab his ab
 est: & sexus scemineus. In diis aut̄ uidemus & sceminas eē: ergo dii nō sunt. Dissolu-
 at hoc argumētum siq; s̄ pōt. Ita. n. res rē seqt̄ ut hæc ultima necesse sit confiteri. Sed
 ne qđ illud dissoluet aliq;: ex duob; sexibus alter fortior ē: alter ifirmior. Robustio
 res. n. mares sūt: scemix̄ ibeciliores Imbecillitas at̄ nō cadit i deū: ergo nec scemineus
 sexus. Huic addit̄ superioris argumētī cōclusio: ut dii nō sint: quoniā i diis & scemix̄ sunt.

Quod stoici fidem historiarum & poetarū figmenta inani physica ratione peruer-
 tunt: & quæ miserix̄ & turpitudines dediis referant̄. Capi. xvii.

o B has rationes stoici alio uersus deos interpretant̄. Et q̄a non p̄uident quid
 sit i uero: conant̄ eos cū rerū naturalīū rōe coniūgere: quos Cice. secatus de
 diis ac religionis eorum hāc sententiā tulit. Videtis ne igit̄ ut a physicis re-
 bus bene atq; utiliter iuuetibus tractat ratio ad comentitios ac fictos deos: quæ res
 genuit falsas opiniōesq; erroresq; turbulētos: supstitiōes pene aniles: & formæ. n. de
 orū nobis & atates & uestitus ornatuq; nō sunt. Genera p̄terea: cōiugia cognatiōes
 oēs: oiaq; traducta ad similitudinē ibecillitatis humanæ. Quid planius: qđ uerius di
 ci pōt: Romanæ philosophix̄ p̄iceps: & amplissimo sacerdotio p̄dit̄ comēticiōs a fi
 ctos deos redarguit: quorū cultus supstitiōes pene aniles eē testat̄ falsis opinionib;
 erroribusq; turbulētis iplicatos eē hoīes querit̄. Nā totus liber tertius de natura de
 orū oēs fundit̄ religiōes euertit ac delet. Quid ergo a nobis expectat̄ amplius? Nū
 eloquētia supare possumus Ciceronē: minime id qđ: sed fiducia illi de fuit ignorati
 ueritatē: qđ ipse simpliciter in eodē ope confiteat̄. Ait. n. facilius se posse dicere qđ non
 sit qđ sit: hoc est falsa se intelligere: uerane scire. Clarū ē igit̄ homines fuisse illos: qui
 dii putātur. Et eorū memoriā post mortē cōsecratā: eē ideo et̄ atates diuersæ sunt. Et
 certe iagines: singulorū q; i eo habitu & atate singulorū simulacra cōfigurata sūt: in q̄
 quēq; mors deprehēdit: cōsideremus (si placet) erūnas isælitū deorū. Isis filiū pdidit:
 Ceres filiam expulsam: & p̄ orbē terræ iactatā: Latona uix isulam paruā: i q̄ pareret i
 uenit. Deū mater & amauit formosum adolescētē: & eundē eū pellice deprehensum
 exsectis uirilibus semiuirū reddidit. Et nūc a gallis sacerdotibus sacra eius celebrat̄.

Isis
 Ceres
 Latona
 Varro
 Venus
 Iuno pellices acerrime p̄secuta ē: q̄a parere ipsa nō potuit ex fratre. Insulā Samū scri-
 bit Varro prius pattheniā noiātā q; ibi Iuno adoleuerit ibiq; etiam ioui nūpsit. Itaq;
 nobilissimū & antiquissimū templū eius ē Sami & simulacrū i habitu nubētis figu-
 ratum: & sacra eius anniuersaria nuptiarū ritu celebrant̄. Si ergo adoleuit: si fuit uir-
 go primo postea mulier hoīem fuisse qui nō itelligit: pecudem se fateat̄. Quid loquar
 obscenitatē Venæris oibus p̄stitutā libidinibus: nō deorū tantū sed & hoīum. Hæc
 .n. ex famoso Martius stupro genuit Harmoniā. ex Mercurio Hermaphoditū: qui ē
 natus Androgynus. Ex Ioue Cupidinē. Ex anchisa Aeneā: & ex Bute Erycem. Ex Ado

LIBER PRIMVS

ne quidē nullū potuit. qui ē tū puer ab apro ictus occisus ē: q̄ prima (ut i historia sacra continet) artē meretriciā instituit: auctorq; mulieribus i Cypro fuit: uti uulgo corporū quæstum faceret. Quod iccirco iperavit: ne sola præter alias mulieres ipudica & uirorū appetens uideret. Etia ne habet hæc aliquid numinis: cuius plura numerantur adulteriatq; partus: Sed ne illæ quidē uirgines illibatā castitatē seruare potuerūt. Vnde. n. putemus Erichthoniū eē natū: An ex Terra (ut poetæ uideri uolūt) (At res ipse clamat. Nā cū Vulcanus diis arma fecisset: eiq; Iuppiter optionē dedisset p̄mū (qđ uellet) postulandū: iurassetq; (ut solebat) p̄ femā paludē se nihil negaturum: tū faber claudus Mineruæ nuptias postulauit. Hic iuppiter optius maximus tanta religione cōstrictus: abnuere nō potuit: Mineruā tamē monuit repugnare pudicitiaq; defende Minerua re. Tū i illa colluctatione Vulcanū in terrā pfudisse aiunt: semen unde sit Erichtho- Erichtho- nius natus. Idq; illi nomē ipositū: ἀποτῆσ ἐρίδος καὶ χθονος: idest ex certamine nius atq; humo. Cur igit uirgo eū puerū cū dracone conclusū & obsignatū tribus uirginibus Cecropidis commendauit euidēs (ut opinor) incæstū: quod nullo mō possit colorari. Altera cū pene amatorem suū pdidisset: qui erat turbatis distractus equis: p̄stā tissimum medicum Aesculapiū curando iuueni aduocauit: eumq; sanatum Secretis alma recondit.

Sedibus: & nymphæ agerix: nemoriq; relegat

Solus ubi in siluis italis ignobilis æuum

Exigeret: uerfoq; ibi nomine uirbius esset. Quid sibi uult hæc tam diligens: tã sollicita curatio: quid secretæ sedes: quid relegatio uel tam longe: uel ad mulierē: uel i solitudinē: quid deinde nois cōmutatio: Postremo quide quorū tã p̄tinax abominatio: Quid significāt hæc oia: nisi cōscientiā stupri: aut amorē minime uirginale. Erat plane cur. tantū laborē p̄tā fideli iuuenē suscipet: q̄ amātinoueræ obsequiū p̄negaret

Quomodo refellant hi qui deos eē factos ex hoibus mentiant. Cap. xviii.

Oc in loco refellendi sunt et hi: q̄ deos ex hoibus esse factos nō tatū fatent

h sed ut eos laudent: etiā gloriantur: aut uirtutis gratia: ut Hercule: aut munerū ut Cererē ac Liberum: aut artium reparam: ut Aesculapiū uel Mineruā

Hæc uero q̄ iēpta sint: quāq; nō digna: pp̄ quæ hoies iēxp̄iabili se scelere cōtaminēt: hostesq; deo uero fiant: quo cōrepto mortuorū sacrā suscipiūt: ex singulis rebus ostēdā: uirtutē eē dicūt: quæ hoiem tollat i cælum: nō illā de qua philosophi dixerūt: q̄ posita ē i bonis aīs: sed hanc corporalem quæ dicitur fortitudo: quæ quoniā p̄cipua in Hercule fuit: immortalitatem meruisse credit. Quis tam stulte ineptus est: ut corporis uires diuinum uel etiā humanū bonū iudicet: cum sint & maiores pecudibus attributæ & uno morbo sæpe frangant: uel ipsa senectute minuant & corruant. Itaq; idē ille cū deformari ulceribus toros suos cerneret: nec sanari se uoluit: nec senem fieri nequādo seipso minor aut deformior uideret. Hūc ergo qui uiuum seipsum combusserat: ascēdisse in cælum putauerūt eaq; ipse quæ stultissime admirati sūt simulacris & imaginibus exp̄ssa & cōsecrata prosperunt ut in p̄petuum uanitatis eorū monumenta p̄staret qui ob necem bestiarum deos fieri credidissent. Sed hæc græcorū fortasse culpa sit: q̄ res leuissimas pro maximis semp hūerunt. Quid nostri num sapientiores: qui athlætica q̄dē uirtutē cōtēnunt: q̄ nihil obest: sed regia (q̄ late solet nocere) sic admirant: ut fortes & bellicosos duces in deorū cœtū locari arbitrent. Nee eē ullā aliā ad immortalitatem uia: q̄ exercitus ducere: aliena uastare urbes delere oppida excidere liberos populos aut trucidare aut subiicere seruituti: uidelicet quo plures hoies afflixerit spo

DIVINARVM INSTITVTIONVM

liauerit: occiderit: eo se nobiliores & clariores putat. & ianis glorię specie capti sceleribus suis nomen uirtutis iponit. Iam malle ut & ferrarum cœdibus deos sibi fingeret: quod in mortalitate tam cruentam pbareret. Siquis unum hominem iugulauerit: per contaminato ac nefario habet: nec ad terrenum hoc domicilium deorum admitti eum fas putat. Ille autem qui infinita hominum milia trucidauerit. cruore capos iundauerit: flumina infecerit: non modo in templum: sed et in caelum admittit: apud Ennium sic loquitur Africanius: Si faciendo plagas caelestia scandere cuique fas est: mihi soli caeli maxima porta patet. Sicut quia magna parte generis humani extinxit ac perdidit. O quis in tenebris Africane uersatus es: uel potius o poeta qui per caedes & sanguinem patere hominibus in caelum ascensum putaueris. Cui uanitati & Ciceroni assentit. Est uero inquit Africane: nam & Herculi eadem uia ista patuit: tamquam ipse plane cum id fieret: ianitor fuerit in caelo. Equidem statuere non possum: dolendum ne potius an ridendum putem cum uideam & graues & doctos & (ut sibi uidentur) sapientes uiros: si tam miserandis errorum fluctibus uolutari. Si haec est uirtus quae nos immortales facit: mori equidem mali: quam exitio esse plurimis. Si alter parari immortalitas non potest nisi per sanguinem: quod fiet si omnes in concordiam consenserit: Quod certe fieri poterit si pernitioso & impio furore periclitato innocentes esse ac iusti uelint. Num igitur nemo erit caelo dignus: num peribit uirtus: quia hominibus in homines seruire non dabitur. Sed isti qui euerfiones urbium populorumque summam gloriam computant ocium publicum non ferent: rapiet: seruiet & iniuriis insolenter illatis humanae societatis foedus irumpent: ut hinc hostem possint: quem sceleratius deleant quam lacesserint. Nunc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri ac Libero traditio muerum fecit. Possum diuinis docere litteris uinum atque fruges ante progeniem caeli atque Saturni fuisse in usum hominum sed ab his sane iuentae esse singam? Num potest plus aut minus uideri coilligisse fruges hisque fractis panem facere docuisse aut uuas de uitibus lectas expressisse uinumque fecisse quam fruges ipsas aut uites generasse aut protulisse de terra. Reliquit haec sane deus humanas ingenies eruenda: tamen fieri non potest quoniam ipsius sint omnia quae tribuit sapientiam hominibus: ut inueniret: & ipsa illa quae possent inueniri: primus inuenit. Artes quoque suis inuentoribus immortalitatem peripisse dicuntur: ut Aesculapio medicina: Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos: qui fulgonicam: sutrinamque docuerunt. Cur autem sigillatim reperiuntur honores non habent? An quia isti diuites uasa familia continentur? Sunt & aliae artes: quarum retores humanae uirae plurimum profuerunt. Cur non etiam illis attributa sunt templa: sed nimirum. Minerua est quae omnes reperit. Ideoque illi opifices supplicat. Ergo ab his sordibus Minerua ascendit in caelum. Est uero causa cur quisque delinquant eum: qui terram cum animantibus: caelum cum astris & luminibus exorsus est: ut eam ueneret: quam telam docuit ordinem: Quod ille qui uulnera in corpibus sanare docuit: Num potest esse praestantior: quam qui corpora ipsa formauit: sentiedi ac uideendi rationem dedit: Herbas denique ipsas & caetera: quibus medendi ars constat: excogitauit ac protulit.

Quare
hoies sunt
dii appel
lati

Aescula
pius me
dicina in
uentor
Vulcanus
fabri
Artis
reptor

Quod deos uanos & deum uerum nemo simul potest colere. Capi. xix.

Tenim dicit aliquis & huic somno qui fecit omnia: & illis qui partim profuerunt: suam uenerationem esse tribuendam. Primum nec factum est unquam: ut qui hos colit: etiam deum coluerit: neque fieri potest: quoniam si honores idem tribuitur aliis: ipse omnino non colit cuius religio est illum esse unum ac solum deum credere. Clamat summus poeta eos omnes qui inuentas (uita excoluere) per artes: apud inferos esse ipsumque illum medicinae repertorem talis & artis ad stygias nudas fulmine esse detrusum: ut intelligamus quantum ualeat pater omnipotens qui & deos fulminibus extinguit sed homines ingeniose hanc secum habebant fortasse rationem quia deus fulminari non potest: apparet non esse factum: immo uero quia factum est apparet homi-

nē fuisse nō deū. Mendatiū .n. poetarū nō ifacto ē: sed i noie. Metuebant.n. malum si cōtra publicā p̄suasione faterent qd̄ erat uerū. Qd̄ si hoc cōstat iter ipsos ex hoibus deos factos: cur ergo nō credūt poetis: si qñ illorū fugas & uulnera: & mortes: & bella & adulteria describūt. Quibus ex rebus intelligi dat̄: non potuisse ullo pacto fieri deos q̄a ne hoies qd̄ hī p̄bi fuerūt: eaq; iuita sua gesserūt: q̄ mortē pariūt sēpiternā.

De propria Romanorum religione.

Capi. xx.

Enio nunc ad proprias Romanorum religiones: quoniā de cōmunibus diuini: Romuli nutrix Lupa honoribus ē affecta diuinis. Et ferrem si nō animal id ipsum fuisset: cuius figurā gerit: cuius auctor ē Lūius tarētine esse simulacrum & quidē non corporis: sed mentis ac mōrum. Fuit enim Faustuli uxor: & propter uulcani nominis uilitatem Lupa inter pastores. i. meretrix nūcupata est: unde ē lupanar dicit̄ exemplū scilicet Atheniēsiū i ea figurandi: romani secuti sūt: apud quos meretrix quædam nomine Læna cū tyrannū occidisset: quia nefas erat simulacrū cōstitui meretricis in tēplo: animalis effigiem posuerunt: cuius nomen gerebat. Itaq; ut illi monumentum ex nomine: sic isti ex p̄fessione fecerunt. Huius nominis etiā dies festus dicitur: & tarentinalia constituta. Nec hanc solam Romani meretricem colunt: sed Faulam quoq; quam Herculis scortum fuisse Verrius scribit: iam tanta ista immortalitas putanda sit: quam etiam meretrices assequantur. Flora cū magnas opes ex arte meretricia quæsiuisset: populū Romanum scripsit hæredem: certam pecuniam reliquit: cuius ex annuo scēnore sunt natalis dies celebrare: editione ludorū quos appellant Floralia: Quod quia senatui flagiciosum uidebatur: ab ipso nomine argumentum sumi placuit: ut pudēdæ rei quædā dignitas adderet. Deā finxerunt esse quæ floribus præsit: eaq; oportere placari: ut fruges cū arboribus aut uiribus bene prospereq; florescerēt: Eum colorē secutus i fastis poeta nō ignorabilē nympham narrauit: q̄ sit Cloris uocitata: eaq; zephyro nuptā quasi dotis loco id accepisse muneris a marito: ut hēret omniū florū potestatem. Honeste quidem ista dicuntur sed in honeste turpiterq; creduntur. Non debēt (cum ueritas quærit̄) huiusmodi nos uelamēta decipere. Celebrant̄ ergo illi ludi cū omni lasciuia: conuenientes memoriæ meretricis. Nā præter uerborū licentiā: quibus obscenitas omnis effunditur: exuuntur etiā uestibus populo flagitante meretrices: quæ tunc minorū fungunt̄ officio: & i cōspectu populi usq; ad facietatem ipudicorū luminū cum impudendis moribus detinent̄. Cloacinæ simulacrum in cloaca maxima repertum. Tatius consecrauit & quia cuius esset effigies ignorabat: ex loco illi nomē iposuit. Paoorem: Pallorēq; Tullus Hostilius figurauit & coluit. Quid de hoc dicā: nisi dignum fuisse qui semp deos suos (sicut optari solet) præsentēs hēret: Ab hoc illud. M. Marcelli de cōsecratiōe honoris atq; uirtutis honestate nominum differt: re congruit. Eadem uanitate mentem quoq; inter deos collocauit senatus: quā profecto si habuisset: eiusmodi sacra nunq̄ suscipisset: Magnum Cicerō audax cōcilium suscipisse Græciam dicit: q; cupidinum & amorū simulacra in gymnasiis consecrasset: adulatus est uidelicet Attico: & irisit hominē familiarem. Non est enim illud magnum: aut omnino concilium dicendum fuit. Sed ipudicorū hominū perdita & deplorata nequitia: qui liberos suos quos erudire ad honesta deberent: prostituerunt libidini iuuentutis: a quibus flagitiorum deos & in illis potissimum locis: ubi nuda corpora corruptorū liminibus patent & in illa coli ætate uoluerūt: quæ simplex & in puida prius irrite: & in laqueos potest cadere: q̄ cauere. Quid mirum si ab hac gente uniuersa flagitia manarūt: apud quā ipsa uiria religiosa

Lupa nutrix romuli Lūius

Flora

Cloris

DIVINARVM INSTITVTIONVM

sunt: eaque nō mō nō uitant uerū ēt colunt. Et iō huic sniæ tanq̄ græcos prudētia uiceret: adiecit: Virtutes, n. oportere nō uitia cōsecrari. Quod si recipis o, M. tulli: non uides forte irrūpāt uitia cū uirtutibus: q̄a mala bonis adhærent: & i animis hoium potentiora sunt: q̄ si uetas cōsecrari: respondebit tibi illa eadē Græcia se alios deos colere: ut p̄sint: alios ne noceant. Hæc. n. semp̄ accusatio est eorū: q̄ mala sua pro diis hēnt ut Romani Rubriginē ac Febrē. Sic ergo uitia cōsecrāda nō sunt: i quotibi assentior ne uirtutes q̄dē Nō. n. p se sapiunt aut sentiūt: neq̄ itra parietes aut ædículas luto factas: sed intra pectus collocandæ sunt: & iterius cōprehendēdæ ne sint fabulæ: si extra hominē fuerint collocatæ. Itaq̄ præclarā illā legē tuā derideo: quā ponis his uerbis: Ast illa pp̄ quæ dat hominī ascensus in cælū: mētē: uirtutē: pietatē: fidē: earumq̄ laudū delabra sunt. Atq̄ hæc separi ab hoīe nō possunt. Si. n. colenda sūt: i hoīe ipso sint necesse ē. Si aut̄ sunt extra hoīem: qd̄ opus ē ea colere: q̄bus caremus. Virtus colenda ē: nō imago uirtutis & colenda ē nō sacrificio aliquo: aut thure aut p̄catione solēni: sed uolūtates sola atq̄ p̄posito. Nā qd̄ ē aliud colere uirtutē: nisi eā cōprehendere aīo & tenere: Qd̄ unusq̄sq̄ simul accepit uelle cōsequē. Hic sol⁹ uirtutis ē cult⁹ nā religio & ueneratio nulla alia nisi unius deī tenenda est. Quid igit̄ opus ē o uir sapiētissime sup̄uacuis extructionibus loca occupare: quæ possint humanis usibus cedere quid sacerdotes cōstituere uana & insensibilia culturos: quid imolare uictimas: Quid tātos sumptus uel fingendis uel colendis imaginibus impendere: Firmius & icorruptius templū ē pectus humanū: hoc potius ornet̄ hoc ueris illis numinibus impleatur: Has ergo falsas cōsecrationes sequit̄: qd̄ necesse ē. Qui. n. uirtutis sic colunt. i. qui umbras atq̄ imagines uirtutum cōsecrāt ea ipsa q̄ uera sunt tenere nō possunt. Itaq̄ nulla i quoq̄ uirtus: est uitiis utiq̄ dominātib⁹ nulla fides uno oīa p se quoq̄ rapiēte nulla pietas nec cōsanguineis nec parētibus parcēte auaritia & cupiditate i uenēnū & ferrū ruente nulla pax: nulla cōcordia publice bellis sæuentibus: priuatis inimicitias usq̄ ad sanguinē furentibus. Nulla pudicitia libidinibus effrenatis oēm sensū & oēs corpis ptes cōraminantibus: nec tamē desinūt ea colere quæ fugiūt & oderūt Colūt. n. thure ac sūmis digitis: quæ sensibus intimis horrere debuerūt: qui error oīs ex illius p̄cipalis ac sūmi bōi ignoratiōe descēdit. Vrbe a Gallis occupata obsessi i capitolio romani: cū ex mulierū capillis tormenta fecissēt: adē Veneri caluæ fecerūt. Nō igit̄ itelligunt q̄ uanæ sint religiones: uel ex eo ipso q̄ eas his ineptiis cauillant. A Lacedæmoniis fortasse didicerāt deos sibi ex euetis fingere. Qui cū Messenios obsiderēt: & illi furti decaptis obsessoribus egressi ad diripiēdā Lacedæmonē cucurrissent: a spartanis mulierib⁹ fugati sūt. Cognitis at̄ hostiū ifidiis lacedæmonii sequebāt̄ His armatæ mulieres obuā longius exiuerūt q̄ cū uiros suos cernerent parare se ad pugnā: q̄ putarent Messenios eē: corpa sua nudauerūt. At illi uxoribus cognitis: & aspectu i libidinē cōcitatis: sicut erāt armati p̄mixti sūt utiq̄ p̄miscue. Nec. n. uacabat discernere: sic iuuenes ab iisdē antea missi cū uirginibus: ex q̄bus sunt p̄thenii nati. Propter huius facti memoria adē Veneri armatæ simulacrū posuerūt: qd̄ tamen ex causa turpi: tamē honestus uideat̄ armatā Venerē cōsecrassē: q̄ caluā. Eodē tpe Ioui quoq̄ Pistoriara apposita ē: q̄ eos i quiete monuisset: ut ex oī furtimēto qd̄ haberent: panē facerēt: & i hostiū castra iactarēt: neq̄ facto soluta esset obsidio: disperātibus Gallis inopia subigi posse Romanos: quæ ista religionū derisio ē: si eorū defensor essem: qd̄ tam grauius queri possem: q̄ deorū nomē in tātum uenisse cōtentum: ut turpissimis uoibus ludibrio hēat̄. Quis nō rideat Forracē deā: uel potius doctos uiros celebrā

LIBER PRIMVS

dis fornacalibus opati: q̄s cū audias deā Mutā: tenere risum queat: Hanc esse dicū
 ex qua sint nati lates: & ipsam Larā nomināt uel Larundā. Quid præstare colēti pōt
 quæ loq̄ nō potest: Colit̄ & Cæca quæ Herculi fecit iudiciū de furto bouū: diuinitatē
 cōsecuta: q̄a p̄didit fratē. Et Cumina quæ infantes iconis tuet: ac falcinū sūmouet: &
 Stercutius q̄ stercoreādi rōnem primus iduxit. Et Putinus: cuius sinu putēdo nubē
 tes præsidet: ut illarū pudicitiam prior deus delibasse uideat. Et milla alia portēta:
 ut iam uaniores q̄ hæc colēda suscipere: q̄ ægyptios eē dicamus: q̄ mōstruosa & ridi-
 cula quædā simulacra uenerāt & colunt: hæc tamē hēnt aliquā imaginē. Quid q̄ la-
 pidē colūt informē atq̄ rudē: cui nomē erat Terminus: Hic ē quē p̄ Ioue saturnus di-
 citur deuorasse: nec imerito illi honos tribuit. Nam cum Tarquinius capitolū facere
 uellet: eoq̄ i loco multorū deorū facella eēt: cōsuluit eos p̄ auguria utrū Ioui cedere
 uellent: & cedentibus cæteris: solus Terminus māsit. Vnde illū poeta capitolī imobi-
 le saxū uocat. Iam ex hoc ipso q̄ magnus iuppiter iuenitur: cui nō cessit lapis: ea fortal-
 se fiducia q̄ illū de paternis faucibus liberauerat Facto itaq̄ capitolio: supra ipsum
 Terminū foramen ē in tecto relicū: ut q̄a nō cesserat: libero cælo fruere: quo ne ip-
 si quidem fruebāt: q̄ lapidē frui putauerūt. Et huic ergo publice supplicatur quasi cu-
 stodi finitū deo: qui nō tantū lapis sed etiam stipes interdum est. Quid de his dicam:
 qui colunt talia: nisi ipsos potissimum lapides ac stipites esse?

De sacrificiis & mysteriis eorum.

Cap. xxi.

Idem de diis ipsis q̄ colunt. Nunc de sacris ac mysteriis eorū pauca dicen-
 da sūt. Apud cydrios humanā hostiā Ioui Teuerus imolauit. Idq̄ sacrifici-
 um posteris tradidit qd̄ ē nup̄ Hadriano iperante sublatū. Erat lex apud tha-
 uros i humanā & ferā gentē uti Dianæ hospites imolarēt & id sacrificiū multis tpi-
 bus celebratū est. Galli Esū atq̄ Theutātē humano cruore placabāt. Ne latini qd̄
 huius imanitatis expertes fuerunt. Siquidem latinis Iuppiter & nūc sanguine colitur
 humano. Quid ab his boni precat̄ (q̄ sic sacrificāt: Aut qd̄ tales dii hoibus p̄stare pos-
 sunt quorū p̄ccnis p̄piciāt: Sed de barbaris nō ē adeo mirandū quorū religio cū mo-
 ribus cōgruit. Nostri uero q̄ semp̄ māluetudinīs & humanitatis gloriā sibi uēdicarūt
 nōne sacrilegis his sacris imaniores repperiūt? Hi. n. potius scelerati sunt habēdi qui
 cū sint liberalium disciplinarū studiis expoliti ab humanitate desistūt q̄ q̄ rudes & im-
 periti ad mala facinora bonorū ignoratione labunt. Apparet tamē antiquū eē hūc im-
 molandorū hoium ritū. Sigdē saturnus i Latio eodē genere sacrificiū cultis ē non qd̄
 ut hō ad harā imolare: sed uti i Tyberi de pōte Miluio mitteret. Qd̄ respōso quo
 dā factitatū Varro auctor ē. Cuius respōsi ultius uersus est talis και κεφαλασ κρον
 ιαη και τοπατρι πεμπετερωτα. i. Et capita saturno & patri mittite hoiem. Qd̄
 q̄a ut̄ abiguū & sax̄ illi & hō iaci solet. uerū id gen̄ sacrificiū ab Herc. cū ex Hispania
 rediret d̄r eē subla sū ritu tñ p̄manēte ut p̄ ueris hoib̄ iagies iacerēt ex scyrpo ut Oui.
 Donec in hæc uenit Tirynthius arua quot annis

(i fastis docet

Tristia leucadio sacra putata modo.

Illum stramineos in aquam misisse quirites

Herculis exemplo corpora falsa iace. Hæc sacra uestales uirgines faciūt ut ait idē.

Tum quoq̄ prisorum uirgo simulacra uirorum

Mittere roboreo scyrpea ponte solet. Nā de infantibus q̄ eidem saturno imolabant

pter odium iunonis: quid dicā: Nō inuenio tam barbaros tam immanes fuisse hoies
 ut p̄ricidiū suo. i. terrū atq̄ execrabile humano genere facinus sacrificiū uocarent:

DIVINARVM INSTITVTIONVM

cum teneras atq; innocentes: aias q̄ maxie est atas parentibus dultior: sine ullo respectu pietatis exstinguere: immanitateq; oīum bestiarū: quæ tamē fetus suos amāt: feritate luparēt. O demetriā insanabilē: qd̄ illis isti dii amplius facere possent: si essent iratissimi: q̄ faciūt ppitii: Cū suos cultores paricidiis inq̄nāt: orbitatibus mactāt hūanis sēlibus spoliāt. Quid pōt eē his oibus sancti: Aut qd̄ i p̄fanis locis faciēt: qui iter aras deorum summa scelera cōmittūt: Postennius Festus in libris historiarum p̄ satyram refert carthaginēses saturno humanas hostias solitos imolare: & cum uicti essent ab Agathocle rege siculorum iratū sibi deū putauisse. Itaq; ut diligentius p̄iaculū soluerent: ducentos nobiliū filios imolasse.

Tantum religio potuit suadere malorum:

Quæ pepit scelerosa sepe adq; ipia facta. Cur ergo clementissimi hoies illi sacrificio cōsulebant: cū tātā ptem ciuitatis occiderēt: quātā fortasse Agathocles qd̄ uictor occiderat. Ab isto genere sacrorū nō minoris isaniæ iudicāda sunt publica illa sacra: quorū altera sunt matris deū: i qbus hoies suis ipsi uirilibus litant. Amputato. n. sexu nec uiros se: nec fœcias faciūt. Alia uirtutis quā eādē Bellonā uocāt: in qbus sacerdotes nō alieno sed suo cruore sacrificāt. Sectis nāq; humeris & utraq; manu distinctos gladios exercētēs currūt: efferūt isantūt: Optime iḡr Qui. i. Phanatico: istud iḡt si deus cogit: iratus est: et ne hæc sacra sunt. Nōne satius ē pecudū more uiuere q̄ duos tā ipios: tā p̄fanos: tā sanguinarios colere: sed nude isti errores: & hæc tāta flagitia manauerit: suo loco differētus: interī uideāus cætera: q̄ carēt scelere: ne studio insectādi uideantur eligere peiora. Iydis ægyptiæ sacra sunt: quatenus filium paruulū uel perdidit uel inuenit. Nā p̄rio sacerdotes eius deglabrato corpore sua pectora tundūt: lamētantur: sicut ipsa cum pdidit: fecerat. Deinde puer p̄ducitur quasi inuentus: & in læticiam lætus ille mutatur: ideo Lucanus:

Quintilianus

Nunquam satis quæsitus Osiris.

Semper enim perdunt: semper & inueniunt. Refertur ergo in sacris imago rei: quæ uera gesta est: quæ profecto (si quid sapimus) declarat mortalem mulierē fuisse: ac pene orbā: nisi unicū repperisset: quod illum ipsum poetā minime fugit: apud quem Pompeius adolescens morte patris audita hæc loquitur.

Euoluam busto iam numen gentibus isin:

Osiris
Serapin
Romul⁹
Quirin⁹

Et tectū ligno spargā puulgu osirin. Hic ē Osiris: quē Serapī & Serapidē uulgu appellat. Solēt. n. mortuis cōsecratis noīa imitari: credo nequis putet eos hoies fuisse. Nā & romulus post mortē Quirinus dictus ē: & Læda Nemesis: & Circe Mariæ: & Inoo. postquam se p̄cepitauit Leucothea: materq; Matuta. Et melicertes filius eius Palæmō: atq; Portunus: Sacra uero cereris eleusinæ nō sunt his dissimilia: Nā sicut ibi Osiris puer plāctu matris inq̄riē: ita hic ad icæstū patriū matrimoniu rapta Proserpina: quā q̄a facib⁹ ex Aetnæ uertice accēsis q̄sisset i Sicilia ceres d̄: iccirco sacra ei⁹ ardētū tædarū iactatiōe celebrāt. Apud Lāpsacū Priapo lætabilis uictia ē a felus. Cuius sacrificiū rō i fastis hæc reddit: Cū dii oēs ad festū matris magnæ cōuenisēt: epulisq; satiati noctē lusib⁹ ducerēt: quēuisse hūi Vestā: somnūq; capisse: ibi Priapū somno ei⁹ ac puditiæ isidiatū: sed illā itē pestiuo clamore a fellis: quo Silenus uehebāt excitatam: libidine uero isidiatoris esse decæptam. Hac de cā Lampfacenos a felū Priapo q̄si iultionē mactare consueuisse. Apud Romanos uero eūdē uestalibus sacris i honorē puditiæ cōseruata: panibus coronari. Quid turpius? Quid flagitiosius: q̄ si Vesta beneficio asini uirgo ē: Aut poeta fabula finxit. Nū ergo illud ē uerius

quod referunt: hi; q̄ phænomena cōscripserunt: eū de duabus cancri stelīs loquuntur: quas greci οἰουσ uocant: afe los fuisse: qui liberum patrem trāsuexerint: cum amnē transire non posset: quorū alteri hoc prēmium dederit: ut humana uoce loqueretur. Itaq̄ inter eum Priapūq̄ ortum eē eētamen de membri obscœ ni magnitudine: Priapum uictū & iratū interemisse uictorem. Hoc uero multo magis ineptū est sed poetis licet quicquid uelint. Non excito tam de forme mysterium: nec priapnm̄ de nudo: nequid appareat risu dignum. Finxerunt hæc sane poetæ: sed nec necesse ē alicuis maioris turpitudinis tegēdæ gratia ficta sior. Quæ sint ergo quæramus. At ea pfecto manifesta est: Nā sicut Lunæ taurus mactatur: quia similiter habet cornua: & Placat e quo perlis: radis Hyperiora cintum:

Ne datur celeri uictima tarda deo. Ita in hoc quia magnitudo membri uirilīs enormis est: non potuit ei monstro aptior uictima reppiri. q̄ quæ ipsum cui mactatur pos Lyndum ser imitari. Apud Lyndū: quod est oppidū Rhodi. Herculis sacra sunt: quorū a cæte oppidum ris longe diuersis est ritus. Siq̄dem non Emphemia (ut græci appellant) sed maledictis & exactatione celebrantur. Ea q̄ pro uiolatis habent: si quando inter solēnes ritū uel imprudenti alicui exciderit bonū uerbum. Cuius rei hæc ratio redditur: si tamē uel la esse in rebus uanissimis potest. Hercules cū eo delatus esset: famemq̄ pateretur: aratorē quandā aspexit operantem: ab eoq̄ petere cœpit. ut sibi unum bouem uederet. Enim uero ille negauit fieri posse: quia spes sua omnis colendę terræ. duobus illis iuuenis niteretur. Hercules solita uiolentia usus q̄ unū acciderenō potuit utrūq̄ substulit. At ille ifœlix cū boues suos mactari uideret: iniuriā suā maledictis ultus est: quod homini eleganti & urbano gratissimo fuit. Nā dū comitibus suis epulas apparet: dumq̄ alienos boues deuoratrillum sibi amarissime cōuiciantem. cū risu & cachinnis audiebat. Sed postq̄ Herculi diuinos honores ob admirationem uirtutis deferri placuit a ciuibus ei ara posita est. quā de facto βοῦξ ηγρον id est bouis iugum nominauit. ad quā duo iuncti boues immolarentur. sicut illi quos abstulerat aratori eū q̄ ipsum sibi cōstituit sacerdotem. ac præcepit ut iisdem maledictis semper celebrādis sacrificiis uteretur. q̄ negaret se unq̄ epulatum esse iocundius. Hæc iam non sacra sunt. sed sacrilegia in quibus id factum dicitur. quod in aliis si fiat seuerissime uindicatur. Ipsius autem cretici Iouis sacra quid al. ud. q̄ quomodo sit aut subtractus patri aut nutritus ostenditur: Capella enim Amaltheæ nymphæ: quæ uberibus suis aluit infantem. de qua Germanicus Cæsar in arato carmine sic ait: Illaq̄ puratur Nutrix esse Iouis. si uere iuppiter infans.

Vbera creteę multo sic fidissima capræ.

Sidere quæ claro gratum testatur alumnū. Huius capellæ corio usum esse pro scuto Iouem contra Titanas dimicantē Musæus auctor ē. unde a poetis Aegiochus nominatur. Ita quicquid est gestum in abcondendo puero. id ipsum p̄ imaginē geritur in sacris: sed & matris eius ministerium idem continet. qd̄ Ouidius exponit in fastis.

Ardua iā dudū resonant tinnitibus Idæ.

Tutus ut infancti uagiae ore puer.

Pars clypeos sudibus. galeas pars tundit inanēs.

Hoc curetes habent. hoc corybantes opus.

Res latuit. prisci q̄ manent imitantia facti

Aera deę. comies raucaq̄ terga mouent.

Cymbala pro galeis. pro scutis tympana pulsant.

Museus
Iuppiter
Aeglocus

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Tibia dat phrygios ut dedit ante modus. Hanc totā opinionem quasi a poetis fictam Salustius respuit: uoluitq; ingeniose interpretari. Cur altores Iouis dicantur curetes fuisse: & sic ari: quia principes itelligēdi diuini fuerūt: uetustate ut exera i maius cōponentē altores iouis celebrauisse. Quātū errauerit hō eruditus: iā res ipsa declarat. Si. n. princeps est Iuppiter. & deorū & religionū: si ante illū dii nulli colebant uulgo qā nōdū nati fuerāt: qui colūtur: apparet Curetes ex diuerso pncipes fuisse diuini nō itelligēdi: p quos error oīs iductus ē: & dei ueri memoria sublata. Ex ipsis itaq; mysteriis & caerimoniis itelligere debuerūt hoibus se mortuis supplicare: Nō igit exigo: ut alijs poetarū fictiōibus credet q hoc mētiri putat: pōtifici cū ipsorū scripta cōsideret: & qeqd ē litterarū ad sacra pntentiū reuoluat: plura fortasse q nos afferim⁹ inueniet: in qb⁹ itelligat iania. i: septa: demētia eē oīa: quæ p sanctis habent. Si qs autē pcepta sapiētia deposuerit errore: pfecto ridebit ineptias hominū pene demētū: illos dico q uel inhonesto saltatu tripudiant: uel q nudi: uncti: coronati: psonati: aut lu-
Salusti⁹ to obliti currunt: Quid de scutis iā uetustate putridis dicā: quæ cū portāt deos ipsos se gestare humeris suis arbitrātur. Nā Furius Bibaculus inter pncipua pietatis exēpla numerat. Qui cū ptor eēt: tamē licitorib⁹ pētib⁹ ancille portauit: cū haberet magistratus officio uacationē. Non ergo ille Furius: sed plane furiosus fuit: q p̄tura hoc ministerio se putauit ornare. Merito igit tū hæc a uiris nō imperitis ac rudibus fiant: Lucretius exclamat:

**Furius
Bibacu-
lus**

Ostultas hominum mentes: opectora cæca:
 Qualibus in tenebris uitæ: quantisq; periculis.
 Degitur hoc æui quodcunq; est. Quis hæc ludibria n̄ derideat: qui habeat aliquid sanitatis: Cum uideat homines uelut mente captos ea serio facere: quæ si quis faciat: i lusum nimis lasciuus & ineptus esse uideatur.
 Quis auctor prædictarum uanitatū in italia apud Romanos fuerit: & quis apud alias gentes.

**Sabinus
rex
Aegeria
dea**

Arum uanitatū apud Romanos auctor & cōstitutor Sabinus ille rex: qui maxime animos hominū rudes atq; iperitos nouis supstitionibus iplicauit: qd (ut faceret aliq cū auctoritate) simulauit cū dea Aegeria nocturnos se habere cōgressus. Erat qdā spelūca peropaca i nemore Aricino: unde riuus perēni fōte manabat. Huc remotis arbitris se inferre cōsueuerat: ut mētiri posset monitu deæ cōiugis ea sacra populo se tradere: quæ acceptissima diis eēt: uidelicet astutiā Minois uoluit imitari: qui se in ant rū Iouis recōdebat: & ibi diu moratus: leges tanq sibi a ioue traditas afferebat: ut homines ad parendū nō mō imperio: sed etiā religiōe cōstrin-
**Pōtifices
Flamies
Salii** geret. Nec difficile sane fuit psuadere pastorib⁹. Itēq; pōtifices: flamines: salios: augures creauit. deos p familias descripsit sic noui populi feroces aīos mitigauit: & ad studia pacis a rebus bellicis auocauit. Sed cum alios falleret seipsum tamen non sefellit. Nam post annos plurimos Cornelio & Bebīo cōsulibus in agro scribæ Petilii sub ianiculo arca duæ ladidæ sunt reperte a fossorib⁹: quarū in altera corpus Numæ fuit in altera septē latini libri de iure pōtificio. Itē græci totidē de disciplina sapiæ scriptis quibus religiōes non eas mō: quas ipse instituerat: sed oēs præterea dissoluit. Quare ad senatū delata: decretū ē: ut hi libri abolerētur. Ita eos. Q. Petilius ptor urban⁹ in cōcione populi cōcremauit. Inspiēter id quidē: quid enī pfuit libros eē cōbustos: cū hoc ipsū q sunt iō cōbusti: quia religiōibus derogabāt: mēoria sit traditū. Nemo ergo tūc in senatu nō stultissimus. Potuerūt enī & libri aboleri. & res tamē in memoriā

**Q. Peti-
lius**

LIBER PRIMVS

non exire. Ita dum uolunt & posteris approbare quanta pietate defenderint religiones: auctoritatē religionū ipsarū testando minuerunt. Sed et Pōpilius apud Romanos institutor ineptiarum religionum fuit. sic ante Pompiliū Faunus in Latio: qui & Saturno aut nefaria sacra constituit; & Picum patrem inter deos honorauit; & sororem suam sentam Faunam: eamq; coniugem consecrauit: quam C. Bassus Fatuam nominatā tradit: q; mulieribus fata canere consueuisset; ut Faunus uis. Eandem Varro scribit rāta pudicitiae fuisse: ut nemo eā (quoad uixerit) prater uirum suum mas uiderit: nec nomen eius audierit. Idcirco illi mulieres in operto sacrificant; & bonam deam nominant. Et C. Clodius in eo libro: quem græce scripsit: refert Fauni hanc uxorem fuisse: quæ quia contra morem decusq; regium clam uini ollam ebiberat: & ebria facta erat: uirgīs myrtis a uiro usq; ad mortem casam. Postea uero cum eum facti sui pœniteret; & desiderium eius forte non posset. diuinum illi honorem detulisse: idcirco in sacris eius obuolutā uini amphorem poni. Reliquit ergo posteris Faunus quoq; non parum erroris: quē tñ prudentes quinq; perspicunt. Nam Lucilius eorum stultitiam: qui simulacra deos putant esse: deridet his uerbis:

Tetricolas Lamias Fauni quas Pompiliūq; Instituire Numa: tremis hos: hic oīa pōit. Ut pueri infantes credūt signa oīa ab aëre Viuere: & esse hoies; sic isti omnia ficta Vera putant: credunt signis cor inesse ab aënis.

Pergula pictorum. Et cætera. Poeta quidem stultos homines infantibus comparauit: at ego multo imprudentiores esse dico. Illi enim simulacra homines putant esse: hi deos. Illos ætas facit putare quod non est; hos stultitia. Illi utiq; breuī desinunt falli: horū uanitas & durat: & semper crescit. Sacra liberi patris primus Orpheus induxit in Græciam priusq; celebrauit in monte Boetiae Thebis: ubi liber natus est proximo: qui cum frequenter Citharæ cantu personaret: Citheron appellatus est. Ea sacra etiam nunc Orphica nominantur: in quibus ipse postea dilaceratus & captus est: & fuit per eandem fere tempora: quibus Faunus. Sed quis ætate processerit: dubitari potest siquidē per eodem annos Latinus Priamusq; regnauerunt. Item patres eorum Picus & Laomedon: quo regnante: Orpheus cum Argonautis ad ilienisium litus accessit. Procedamus igitur ulterius: & quæramus quis oīo colendorum deorum primus auctor extitit. Didymus in libris εζηνησ εωσ π. ηλ αρικησ. idest expositiois pindaricæ ait Melissea cretensium regem primum diis sacrificasse: ac ritus nouos sacrorumq; pompas introduxisse. Huius duas fuisse filias: Amaltheam & Melissam: quæ Iouem puerum caprio lacte ac melle nutrierunt. Vnde poetica illa fabula originem sumpsit: aduolasse apes: atq; os pueri melle cōplexisse. Melissam uero a patre primam sacerdotem matri magnæ constitutam: Vnde adhuc eiusdem matris antistites Melissæ nuncupantur. Historia uero sacra testat ipsum Iouem postq; rerum potitus est: in tantam insolentā uenisse: ut ipse sibi phana multis in locis constitueret: Nā cū terras circuiret: in quācunq; regionem ueniret: reges: principesue populorū hospitiū sibi & amicitia copulabat: & cuncta quoq; digrederetur: iubebat sibi phanū creati hospitis sui nomine: quasi ita posset amicitia & fœderis memoria conseruari. Sic cōstituta sunt templa ioui Athabyrio: ioui Labriadio. Athabiryus enim & Labryandus hospites eius atq; adiutores in bello fuerunt. Item ioui Laprio: ioui Molioni: ioui Cassio: & quæ sunt in eundem modū: quod ille a tutissimè excogitauit: ut & sibi honorem diuinum: ut & hospitibus suis perpetuum nomen acquireret cum religione coniunctum. Gaudebant ergo illi & huic imperio eius libenter obsequabantur: & nois sui gratia ritus annuos: & festa celebrabant. Simile quid

Pōpilius
Faunus
C. bassus
Varro
Fauna
quæ bōa
dea dicit
C. sextus
Clodius
Lucillius

Orpheus
Citheron
latin⁹ rex
Priamus
rex
Didymus
auctor
Melissea
rex
Melissea
aq; mellis
se dñr
Iuppiter
Athabyri
us
& labryā
dus lapti
us
Molion
& cassius
dictus

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Aenea

dāi Sicilia fecit Aeneas: cū cōditā urbi Acestae hospitis nomē iposuit: ut eā postmo: ū
latus ac libēs Acestes diligeret, augetet, ornaret. Hoc mō religiōem cultus sui p orbē
terrā iuppiter seminauit: & exēplū cæteris ad imitandum dedit. Sicut igitur: a Melisso
(sicut Dydimus tradit) colendorū deorum ritus effluxit. siue ab ipso quoq; ioue: ut Eu
hemerus tradit. De tpe ramen constat: qñ dī colī cœperint. Melisseus quidem nō mul
tum antecessit ætate: quippe qui educāuerit iouem pronepotem. Et iccirco fieri potest
uel ut ante: uel adhuc puero ioue deos colere instituerit: id ē alumnī sui matrem & auā
Tellurē: quæ fuit Vrani cōiūx: patrē Saturnū. Et ipse hoc exēplo atq; instituto iouē ad
tantā superbā prouexerit: ut postea sibi diuinos honores auderet assumere.

Euheme
r^o auctor

Quo tpe cœperint uanæ superstitiones: qbus sub auctoribus.

Ca. xxiii.

Theophi
l^o auctor

Vne qm uanarum superstitionum originem depræhendimus: superest ut eti
am tpa colligamus, per quæ quinq; fuerint illi: quorū memoria colitur. Theo
philus in libro de temporib; ait Autolicum scripto ait in historia sua Tallum

Bel^o

dicere: q; Belus quem Babylonī & Assyrii colunt antiquior Troiano bello fuisse inueni

Agamen

tur. CCC. xxii. annis. Belū autem Saturno æqualē fuisse: & utrūq; uno tempore adole

non

uisse. Quod adeo uerū est: ut ratione ipsa collegi possit. Nā & Agamēnon (q gessit bel

Achilles

lū troicū) Iouis abnepos fuit: & Achilles: Aiaxq; pnepotes: & Vlyxes eodem gradu p

Aiax

ximus: Priamus qdem lōga serie. Sed auctores quidā tardaūt & Iasiū Coriti filios fu

Vlyxes

isse: non Iouis. Nec. n. si ita fuisset: ad usus impudicos Ganymedem pronepotem suum

Dardan^o

hñe potuisse. Itaq; parentib; illorū quos supra nominaui si cōgruēter annos diuidas:

Iasi^o

numerus consentiet. Ab excidio autem troianæ urbis coliguntur anni mille quadringē

ti septuaginta. Ex hac temporum rōe manifestū est ante annos nō āplius q̄ mille octigē

ros natum esse Saturnum: qui & sator oīum deorum fuit. Non ergo isti gloriētur sacro

rum uetustate: quorū & origo: & ratio: & tpa deprehensa sunt. Restant adhuc aliqua:

quæ ad arguendas religiones falsas plurimū ualeant. Sed iam finem facere libro decre

uim: ne modū excedat. Ea. n. pleni^o sunt exequenda: q̄ ut oību^o refanatis quæ ueritati ui

deatur obstare hoīes qui bonorū ignorātia: uagant^o incerti ad religionē uerā possimus

ibuerē. Prim^o autē sapientiæ grad^o est falsa itelligere. Secund^o uera cognoscere: Ergo

apud quem hæc prima institutio nostra p̄fecerit: qua falsa deteximus: excitabit^o ad ue

ri cognitionem: quia nulla est hoī iucundior uoluptas: & erit iam sapia cælestis discipli

næ dign^o: qui ad cognoscenda cætera libens ac parat^o accesserit.

Lactantiū Firmiani institutionum diuinarum aduersus gentiles: liber secund^o.

Quod rationis obliuio & ignorantia sui facit hoīes ingratos ueri dei: qui colitur in aduer

sis: & prosperis contemnitur.

Vanq̄ primo libro religiōes deorū falsas esse mōstrauerim: q; hi quorū

uarios dissimilesq; cult^o p̄ uniuersam terrā consensus hoīum stulta per

suasiōe suscepit: mortalesq; fuerit: functiq; uita diuinæ necessitati mor

te cōcesserint tamen nequa dubitatio relinquat^o hic secund^o liber fon

tem ipsū patefaciet errorū causasq; oēs explicabit qb^o decepti hoīes &

prim^o deos esse crediderunt & postmodum inueterata persuasione in

susceptis prauissime religionib; perseverauerint. Gestio. n. cōiūctis ianib; & hoīum

impia uanitate detecta singularis dei asserere maiestātē suspiciens utili^o & mai^o effici

um scilicet reuocandi hoīes a prauis itinerib; & in gratiā secū ipsos reducēdi ne sec utq

dam philosophi faciūt: tātōpe despiciāt neue se infirmos & supuacuos & nihil & fru

stra oīonatos putēt quæ opinio plerosq; aduitia cōpellit. Nā dum existimant nulli deo